

Paweł Zieliński

Wychowanie i systemy edukacyjne w Wietnamie na tle rozwoju historycznego i kulturowego kraju (z uwzględnieniem podmiotowości w wychowaniu)

Wprowadzenie

Poszukując wartości wychowawczych w kulturze danego kraju, należałoby na wstępie przedstawić samo rozumienie kultury. Dla potrzeb niniejszego artykułu posłużyłem się eksplikacją, którą zawarłem, pisząc o wychowaniu w kulturze Chin, Korei i Japonii. Kultura jako ludzki materialny i duchowy dorobek gromadzony, rozwijany i przekazywany z pokolenia na pokolenie, zawiera także wartości symboliczne, w tym wzory myślenia i kanony zachowania, a także charakterystyczne w danym społeczeństwie wzory postępowania, czyli wszystko to, co w zachowaniu ludzkim jest wyuczone, a więc uzyskane w toku wychowania (P. Zieliński, 2008a, s. 374).

Wietnam jest krajem mało znanym w Polsce, dlatego nawet wykształconemu odbiorcy potrzebne jest wprowadzenie, pozwalające odnieść się mu do tego odległego kraju. Wietnam leży w Azji Południowo-Wschodniej na Półwyspie Indochińskim, granicząc od północy kolejno z Chinami, Laosem i Kambodżą. Jest to kraj mający silnie południkowo wydłużone terytorium, na którym mają swój dolny bieg oraz delty dwie wielkie rzeki: Mekong i Rzeka Czerwona. Kraj ten jest terytorialnie nieco większy od Polski, ale posiada aż ponad 86 mln mieszkańców. Ludność Wietnamu jest wielonarodowościowa, z czego 85% stanowią rodowici Wietnamczycy, mieszkający głównie w nizinnej części kraju. Pozostałe narodowości zamieszkują obszary góryste. Wśród wyznań religijnych zdecydowanie dominuje buddyzm, w kolejności należy wymienić animizm, potem chrześcijaństwo z przewagą katolicyzmu, ponadto kaodaizm i taoizm. Najmniej jest muzułmanów i bahaistów. Jednak Wietnamczycy przejawiają swoisty synkretyzm religijny, często spotykany na Dalekim Wschodzie, co oznacza, że osoba, będąc np. buddystą, korzysta

m.in. z medycyny taoistycznej oraz uprawia kult przodków, jak ma to miejsce w konfucjanizmie, a także oddaje cześć lokalnym bóstwom. Buddyzm w odmianie zen (wiet. *thiền, thiền tông*; chiń. *chán*; kor. *sôn*; jap. *zen*) jest najpopularniejszą religią Wietnamu (W. Olszewski, 1991, s. 20–21). Tam, gdzie było to możliwe, w niniejszym artykule zastosowałem tzw. *quốc ngữ*, czyli zapis słów i terminów w alfabecie łacińskim, przystosowany do wietnamskiej wymowy.

Z powodu dużego zagęszczenia ludności, trudności ekonomicznych oraz wojny wietnamskiej, a także komunistycznego ustroju współczesnego Wietnamu wielu Wietnamczyków znalazło się na emigracji. Obecnie na świecie ponad milion Wietnamczyków mieszka w USA, ponad 100 tys. w Kanadzie. Największe ich skupisko w Europie znajduje się we Francji, bo aż 0,5 mln (trzeba pamiętać, że kraj ten był kolonią francuską), następnie w Niemczech – ok. 100 tys., potem w naszym kraju. Szacuje się, że w Polsce może być ok. 40–50 tys. Wietnamczyków, choć autorzy podają różne wielkości. Badaczka T. Halik wymienia liczbę 25–35 tys. (2009, s. 110), z których większość jest zainteresowana pozostaniem na stałe w Polsce. Stanowią oni jedną z najliczniejszych grup obcokrajowców w naszym kraju. Osiedlają się przeważnie w większych miastach, przede wszystkim w Warszawie, Szczecinie, Łodzi, Poznaniu, Krakowie, Katowicach i innych.

Kilka lat temu przygotowałem rozbudowane hasło do *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* dotyczące wychowania na Dalekim Wschodzie. W opracowaniu tym przedstawiłem na tle rozwoju historycznego i kulturowego Chin, Korei i Japonii zmieniające się ideały wychowania i systemy edukacyjne w tych krajach (P. Zieliński, 2008a). Jednak mimo odmiennego położenia geograficznego Wietnam wyraźnie wykazuje podobieństwa w zakresie rozwoju kultury oraz myśli wychowawczej do omówionych we wspomnianym hasle krajów i kultur, a w języku polskim nie ma stosownego opracowania. Niniejszy artykuł stanowi więc potrzebne uzupełnienie w zakresie wiedzy pedagogicznej dotyczącej obszaru odległego Wschodu.

Podobnie jak w Chinach, Korei i Japonii, w kulturze Wietnamu ważną rolę odegrały trzy wielkie systemy filozoficzno-religijne Dalekiego Wschodu: konfucjanizm, taoizm i buddyzm. Ponadto trudne, jeśli w ogóle możliwe, jest rozważanie wartości wychowawczych w kulturze danego kraju w oderwaniu od jego historii. Powiązanie wartości wychowawczych z kulturą i kultury z historią Wietnamu wydaje się właściwym rozwiązaniem dla studiujących te zagadnienia, tkwiących w zupełnie odrębnej kulturze kręgu śródziemnomorskiego i chrześcijańskiego. Informacje dotyczące wartości wychowawczych, jak również rozwoju edukacji w Wietnamie bez przedstawienia kontekstu historycznego i kulturowego stają się mało czytelne.

Istnieje niewiele opracowań i źródeł dotyczących historii i rozwoju kultury Wietnamu. Najcenniejszą dla niniejszego artykułu pozycją jest praca habilitacyjna prof. W. Olszewskiego, historyka specjalizującego się w dziejach krajów Dalekiego Wschodu, wydana w formie książkowej: *Historia Wietnamu*.

Publikacja ta zawiera również wątki dotyczące różnych aspektów kultury, rozwoju nauki i edukacji w tym mało znanym kraju. Wystarczy wspomnieć, że wybitne dzieło I.P. McGreala: *Wielcy myśliciele Wschodu*, w ogóle pomija Wietnam. Inne słynne opracowanie autorstwa H. Nakamury: *Systemy myślenia ludów Wschodu*, pomija Wietnamczyków. Interesująca polska pozycja: *Filozofia Wschodu*, pod redakcją B. Szymańskiej także nie zawiera odniesień do Wietnamu. Z tego względu praca W. Olszewskiego jest wyjątkowo cenna i dostarcza wielu materiałów interesujących pedagoga, zwłaszcza że nie udało mi się dotrzeć do dzieła S. Karnowa: *Vietnam. A History*. Z racji dość ubogiej literatury źródłowej część informacji pozyskałem również w Internecie.

Początki państwowości i kultury

Początki państwowości wietnamskiej wiążą się z mitologią chińską oraz postacią legendarnego cesarza *Thân Nônga* (chiń. *Chen Nong*), który w III tys. p.n.e. podzielił swe państwo pomiędzy dwóch synów na części: północną – Chinę i południową – Wietnam. Blisko połowy III wieku p.n.e. doszło do podbicia istniejącego wówczas związku 15 prowincji wietnamskich (*Văn Lang*) przez ościenne państwo (*Tây Âu*), w rezultacie czego powstał jeden organizm państwowy (*Âu Lạc*), którego stolica znajdowała się w pobliżu obecnego Hanoi. W II wieku p.n.e. doszło do podporządkowania *Âu Lạc* nowemu państwu chińskiemu, odrębnemu od właściwych Chin, rządzonych przez Hanów, *Nam Việtowi*. Państwo to zostało podbite przez Chinę w 111 roku p.n.e. Ta niewola na początku nie była szczególnie dotkliwa dla Wietnamczyków. W granicach podbitego kraju istniało wówczas 9 okręgów (z czego 3 leżą w granicach współczesnego Wietnamu, a pozostałe w Chinach), często zarządzanych przez wodzów plemion *Vietów*, podporządkowanych jednak chińskiemu gubernatorowi. Zdobywcy początkowo nie prowadzili przymusowej sinizacji podbitej ludności. Pierwsze szkoły kształcące w zakresie kanonów filozofii chińskiej powstały na początku I wieku n.e.

Nauki Konfucjusza i poglądy wybitnych kontynuatorów

Kanony filozofii chińskiej opierają się na konfucjanizmie. Konfucjusz (chiń. Kung Fu-tsy) żył w Chinach w VI i V wieku p.n.e. i jako wędrowny nauczyciel podkreślał rangę tradycyjnych chińskich wartości, wśród których najważniejszy był kult zmarłych przodków, ponadto pielęgnowanie rodziny o strukturze patriarchalnej, podkreślanie ojcowskich relacji pomiędzy nauczycielem a uczniem, władcą a poddanym (także wysokim urzędnikiem państwowym reprezentującym cesarza a poddanym), opracowana w detalach etykieta, której należało ściśle przestrzegać. Do tych wartości zaliczano również: niepodważalny autorytet moralny i intelektualny władcy, wynikający z faktu urodzenia i boskiego pochodzenia oraz jego przedstawicieli, wynikający z ich wykształcenia, idealizowanie byłych, legendarnych i półlegendarnych władców oraz epok Chin, przestrzeganie prawa, które miało zapewnić humanitarny stosunek do poddanych.

W relacjach wychowawczych podkreślano szacunek dla starszych, rodziców i nauczycieli. Ci ostatni w szczególności powinni posiadać cnotę humanitaryzmu (chiń. *ren*) i z tego powodu, a nie posiadania pewnej władzy nad uczniami, stawali się centrami rozwoju moralnego i kulturalnego. Zachęcali do studiowania nauk zawartych w pismach, ale przede wszystkim mieli zjednywać sobie uczniów osobistym przykładem. Cnota i właściwe zachowanie nauczyciela pozwalały mu wyeliminować polecenia i kary w stosunkach z uczniami. Zachowania moralne uczniów były osiągane przez naśladownictwo i zrozumienie postaw nauczyciela. W wychowaniu moralnym Konfucjusz podkreślał sześć cnót, oprócz wspomnianej humanitarności wymieniał: mądrość, uczynność, dobroć, sprawiedliwość i zgodę. Charakter ludzki miał kształtować się na podstawie jego racjonalnego myślenia. Pozwala ono na takie odnoszenie się do norm społecznych (chiń. *li*), podlegających zmianom w zależności od sytuacji, które pozwoli zbudować społeczeństwo oparte na pokoju (P. Zieliński, 2008a, s. 375). Osobista uczciwość i bezinteresowność pełniących służbę publiczną osób, w tym sprawujących władzę, miały być, zdaniem Konfucjusza, gwarantem silnego państwa i zdrowego społeczeństwa. Wynikające z wychowania zachowania moralne człowieka powinny się cechować: okazywaniem szacunku rodzicom, przyjaznym traktowaniem rodzeństwa, podobnie krewnych żony, również sąsiadów, zawierzeniem własnemu środowisku życia oraz przejawianiem współczucia dla pokrzywdzonych. Człowiek powinien dokładnie wypełniać swe zadania i obowiązki, dbać o miejsce dla każdej rzeczy i dostrzegać porządek we wszechświecie. Podobno Konfucjusz różnicował nauczanie swoich studentów, wszyscy uczyli się: poezji, historii, muzyki i obrzędów, ale tylko nieliczni, najzdolniejsi rozwijali intuicyjne poznawanie rzeczywistości (odwołując

się w tej nauce do *Księgi Przemian* oraz *Kroniki Wiosen i Jesieni*) (P. Zieliński, 2008a, s. 376).

Nauki Konfucjusza, które stanowią trzon kanonu tradycyjnej filozofii chińskiej, rozwinął w IV i III wieku p.n.e. wybitny humanista chiński Mencjusz (chiń. *Meng-Ke*). Konfucjusz stwierdził, że wszyscy ludzie posiadają tę samą naturę, a wszelkie różnice wynikają z odmiennych kolei życia. Mencjusz stwierdził więcej, a mianowicie, że natura ludzka jest dobra, każdy człowiek ma wrodzone dobre skłonności, czyli posiada zdolność do współczucia, rozróżniania dobra i zła oraz skromność. Skłonności te stanowią załączki głównych cnót: dobroci, prawości, oddania synowskiego, uprzejmości, wierności itd. Przez odpowiednie wykształcenie i odwoływanie się do tych wrodzonych załączków człowiek może rozwinąć swoje cnoty i osiągnąć doskonałość (Mencjusz, Xunzi, 1999, s. 13–14). Ustalony w społeczeństwie obowiązujący kodeks moralny ma służyć realizacji powszechnego dobrobytu. Sama władza, choć pochodzi z mandatu Nieba (chiń. *Tien*), może być odebrana, jeśli sprawujący władzę nadużywają jej wobec ludu.

W III wieku p.n.e. żył Xunzi, drugi chiński filozof, który również znacząco rozwinął myśl Konfucjusza. Uważał on z kolei, że ludzka natura z gruntu jest zła, stanowi splot agresywnych i niebezpiecznych instynktów i żądz, których nie należy pozostawić samym sobie. Aby uniknąć powszechnej anarchii, człowiek powinien podlegać kontroli. Jest możliwe osiągnięcie przez niego pewnej moralnej doskonałości, która jednak nie wynika z jego natury, ale jest skutkiem podporządkowania się *li*, normom i zasadom postępowania stworzonym przez dawnych władców i mędrców. Gdy człowiek zrozumie intelektualnie i zaakceptuje moralnie te normy i będzie postępował zgodnie z nimi, stanie się dobry, a gdy będzie realizował je perfekcyjnie w swoim życiu, stanie się doskonały.

Choć poglądy obu chińskich mędrców dotyczące ludzkiej natury były diametralnie różne, to jednak zgadzali się oni co do rangi wykształcenia i konieczności poddania człowieka nauczaniu. Tak jak Konfucjusz, twierdzili, że każdy człowiek odpowiednio wychowany może stać się doskonały, podobny królom-mędrcom z dawnej złotej ery. Według Mencjusza, należało stopniowo rozwijać naturalne siły i skłonności człowieka, a zdaniem Xunzi – tłumić i ograniczać jego naturę. Dlatego podkreślał znaczenie poddania się ucznia nauczycielom i zawierzenia ich autorytetom. Być może z tego powodu, tj. negatywnej oceny ludzkiej natury, Xunzi był mniej podziwiany niż Mencjusz i w rezultacie mniej znany (Mencjusz, Xunzi, 1999, s. 14–15). Konfucjanizm przez stulecia stanowił oparcie dla kształcenia urzędników państwowych i nauczycieli, nie tylko w Chinach, ale również w Korei, Japonii i Wietnamie, także w swojej późniejszej formie, ukształtowanej głównie w reakcji na buddyzm, zwanej neokonfucjanizmem.

Walka o tożsamość narodową i terytorialną

Zawarte wyżej informacje odnoszą się również bezpośrednio do Wietnamu, w którym w pierwszej połowie I wieku n.e. nasiliły się próby sinizacji oraz wzrósł ucisk ekonomiczny plemion Viet, co doprowadziło do powstania i rebelii, szybko zlikwidowanej przez dynastię Hanów. Przywódczynię rebelii, siostry Trung, do dzisiaj są bohaterkami narodowymi Wietnamu. Po upadku powstania nasiliła się sinizacja i zaczęła przenikać wszelkie dziedziny życia Vietów, doprowadzając do stopniowego ukształtowania się późniejszego Wietnamu o kulturze synkretycznej, nawiązującej przede wszystkim do wzorów chińskich. Coraz większe znaczenie w prowincji zaczęli odgrywać miejscowi notable, przenikający do chińskiego systemu administracyjnego i zajmujący z czasem wysokie stanowiska urzędnicze i państwowe, takie jak gubernator okręgu. Było to możliwe również dzięki rozpowszechnieniu się konfucjanizmu wśród warstw zamożnych i kształcących się (tzw. nowej arystokracji).

Przez kolejne stulecia trwały często krwawe walki i wojny o zachowanie tożsamości narodowej i terytorialnej prowincji Vietów, zwłaszcza Giao Chau, podporządkowanych Chinom. W tym czasie arystokracja zbliżyła się do chińskich dynastii panujących, a ludność wiejska była niemiłosiernie wykorzystywana, co prowadziło do buntów i powstań. Około połowy VI wieku wyłoniły się małe cesarstwa wietnamskie, które zostały wkrótce pokonane przez krótkotrwałą dynastię chińską Sui. Za panowania kolejnej wielkiej dynastii chińskiej Tang (618–907) silną ręką podporządkowano ponownie cesarzom niesforne prowincje, na terenach Vietów stworzono Annam (wiet. An Nam, czyli 'Uspokojone Południe'), gubernatorstwo płacące wysoki coroczny trybut cesarstwu, politycznie podporządkowane Chinom. W zakresie kultury Tangowie pozwalali Vietom zdobywać wykształcenie, przechodzić egzaminy, otrzymywać tytuły naukowe i nawet zajmować limitowane stanowiska administracyjne. Chiński system edukacyjny wspierał sinizację podbitych prowincji.

W drugiej połowie panowania dynastii Tang (w VIII i IX wieku), której władza zaczęła słabnąć, dochodziło do kolejnych antychińskich powstań i prób stworzenia niezależnego organizmu państwowego. Inni agresywni sąsiedzi An Namu również dokonywali częstych spustoszeń kraju, które zakończyły się pod koniec IX wieku, gdy Tangowie pokonali najeźdźców i wzmocnili swą militarną obecność na terenie swej południowej prowincji. W tym czasie dość wyraźnie zaznaczyły się tam stosunki feudalne. Z jednej strony byli chińscy i miejscowi panowie posiadający duże obszary ziemi i często stanowiska urzędnicze, z drugiej kilka kategorii chłopów będących w różnym stopniu uzależnienia od feudałów. Feudałowie posiadali często nadaną im ziemię wraz z chłopami oraz własne drużyny zbrojne (W. Olzowski, 1991, s. 42–59).

Napływ i wielkie oddziaływanie kultury chińskiej i chińskich wzorów edukacyjnych

Wielowiekowa kultura chińska, jej niezwykle bogaty dorobek duchowy i materialny, który w czasach Hanów napłynął wielką falą wraz z najeźdźcami na terytoria uważanych za mniej cywilizowanych Vietów, w dużej mierze spenetrowały i zdominowały ich miejscową kulturę. Początkowo Chińczycy odmawiali wykształcenia Vietom, z czasem jednak umożliwiono im dostęp do kanonu konfucjańskiego. Nieliczne szkoły w I i II wieku służyły pierwotnie do przygotowania niższej kadry urzędniczej, edukacja wyższego szczebla była możliwa tylko w Chinach. To tam godności uniwersyteckie zdobywali nieliczni Vietowie, m.in. pod koniec II wieku Ly Cam, który został gubernatorem Giao Chi. Uważa się jednak, że to za pośrednictwem Vietów Chiny przyswoiły takie elementy kultury, jak: budowa wielkich dżonek, udomowienie bawołu, uprawa wypaleniskowa i tarasowa, kusza, a także kult węża i smoka. Dopiero za dynastii Tang, gdy próbowano pozyskać miejscową elitę, zwiększyły się możliwości kształcenia. Jednak i tak były one znikome, gdyż ustalony w 845 roku dla An Namu limit dopuszczanych do egzaminów niższego stopnia wynosił 10 osób, a wyższego – 8. Zachowało się też nazwisko Vieta, który pobierając nauki w Chinach, osiągnął tytuł naukowy *tién sī* – ‘doktora’ oraz stanowisko na dworze cesarskim.

Co się tyczy mianowania urzędników, to wzorowane na konfucjańskich egzaminy przeprowadzano w Korei przez jedenaście stuleci (od 788 roku n.e. do 1893), a w Wietnamie przez osiem wieków (od 1075 roku n.e. do 1919) (Y. Huanyin, 1996, s. 472).

W Wietnamie Konfucjusza nazywano „Nauczycielem Dziesięciu Tysięcy Monarchów”. W Wietnamie południowym przed zjednoczeniem państwa również współcześnie kultywowano wychowanie konfucjańskie, zwłaszcza moralne. „W szkołach ponadpodstawowych wprowadzono lekcje etyki konfucjańskiej, które miały wpływ na promocje uczniów” (Y. Huanyin, 1996, s. 473). Część Vietów kształciła się już w I tysiącleciu n.e. również w szkołach buddyjskich i wszyscy oni łącznie stanowili załóżek elity intelektualnej późniejszego Wietnamu.

Za naukowy światopogląd uważano wówczas i długo potem konfucjanizm, który zarówno porządek kosmiczny, jak i wynikający z niego porządek społeczny uważał za ostatecznie ustalony i nienaruszalny. Sankcjonował w ten sposób władzę cesarską, scentralizowane państwo, patriarchalny sposób dzierżenia władzy państwowej i rodzinnej. Warstwa uczonych i wykształconych osób w scentralizowanym państwie chińskim najczęściej sprawowała funkcje urzędnicze, wyższego i niższego szczebla, oraz zajmowała mniej prestiżowe (z pominięciem uniwersytetów) stanowiska nauczycielskie.

Prawdopodobnie nieco później niż konfucjanizm na ziemiach Vietów pojawił się taoizm, który podobnie jak konfucjanizm, upowszechnił się tam za panowania dynastii Tang. Wystąpił on w zasadzie w postaci tzw. taoizmu ludowego, w którym niewiele jest nauk twórców taoizmu: Lao-cy (wł. Lao Dan), Zuangzy (wł. Zhuang Zhou) i Lie-cy, żyjących od VI do III wieku p.n.e., a dominują elementy wierzeń animistycznych i ludowych. W wietnamskim taoizmie pojawiły się nowe postaci, miejscowe duchy i tzw. nieśmiertelni, bóstwa ludowe, którym przyporządkowano nowe obrządki i dotychczasowe świątynie. Co interesujące, taoizm wspierali niektórzy urzędnicy chińscy, był on jednak traktowany zdecydowanie bardziej jako religia niż nauka.

Jeśli chodzi o buddyzm, to prawdopodobnie dotarł on na teren Wietnamu bezpośrednio z subkontynentu indyjskiego jeszcze p.n.e. Jednak dopiero w II wieku n.e. z południa, czyli przez morze, dotarła hinajana (tzw. Mały Wóz), a z północy, z terenu Chin – mahajana (Wielki Wóz), dwa odgałęzienia ówczesnego buddyzmu. Hinajana ok. V wieku zanikła, a w VI wieku na obszarze (prowincji) Giao Chau pojawiła się jedna ze znaczących szkół buddyzmu mahajany – buddyzm *thiên* (chiń. *chán*; jap. *zen*) (W. Olszewski, 1991, s. 60–62).

Rozwój zenu w Wietnamie

System wychowania zen został przez mnie omówiony dokładniej w innych pracach (P. Zieliński 2000, 2008b), tutaj przytoczę kilka mało dostępnych w Polsce informacji związanych z rozwojem zenu w Wietnamie. Najstarsza sekta zen na terenach Wietnamu zwana jest vinitaruci. Nazwa ta pochodzi od mnicha Vinitaruci (wiet. Ty Ni Da Lu Chi, zm. w 594 roku), który był towarzyszem samego Bodhidharmy. Przybył on na teren Wietnamu z Chin i założył tam pierwszą sektę zen, która istniała od 580 do 1213 roku. Jego pierwszym następcą był Phap Hien, główną siedzibę zaś sekta posiadała w Phap Van, w prowincji Ha Bac. W 820 roku na teren Wietnamu wrócił z Chin uczeń słynnego reformatora życia klasztornego w Chinach, mistrza Baizhangua Huaihai (720–814), Vô Ngôn Thông, i założył w 820 roku kolejną słynną sektę, która przetrwała do początku XII wieku. Jego następcą był Cam Thanh. Warto tutaj przypomnieć słowa ich chińskiego patriarchy: „Dzień bez pracy dniem bez jedzenia” (*The Rider Encyclopaedia...*, s. 261), które wskazywały na rangę zwłaszcza fizycznej pracy w doskonaleniu się człowieka. Później, w XI wieku z Chin powrócił Thao Dong, który został obdarowany tytułem Narodowego Nauczyciela (wiet. *Quo'c Su*; chiń. *Guoshi*). Był uczniem innego słynnego mistrza ze szkoły Yunmena, Xuedou Chongxiana (989–1059), autora zbioru poetyckich koanów, znanego pod nazwą „Księgi (lub Zapisków) Błękitnej Skaly” (chiń. *Biyān-lu*). Sama szkoła yunmen odwoływała się w swym

nauczaniu do doświadczenia, które stawiano tam wyżej niż wszelkie próby intelektualizowania, zgodnie z naukami jej założyciela, mistrza chan Yunmena Wenyana (864–949).

Đại Việt pod rządami Lý i Trần

Pod koniec X wieku chińska panująca dynastia Song uznała w pewnym stopniu odrębność państwową Dai Co Viet, którego król stał się ich wasalem. Nastąpiły kolejne dynastie panujące Vietów: Lý i Trần. Monarchia Lý naśladowała wzory chińskie, m.in. przejmując chińską hierarchię stopni mandaryńskich. Cywilni lub wojskowi urzędnicy państwowi byli zaliczani do dwóch klas: niższej i wyższej, rozciągających się na 9 stopni urzędniczych. Co pewien czas organizowano konkursy egzaminacyjne, początkowo dostępne tylko dla elity państwowej, umożliwiające zdobycie stopnia naukowego i otrzymanie stanowiska państwowego. Konfucjanizm wspierał instytucje tak zorganizowanego państwa oraz władzę monarszą, a Wietnamczycy zaczęli wkrótce używać tytułu cesarskiego dla swego władcy. W X wieku powstała rodzima wersja chińskiego pisma, rozwijanego w kolejnych wiekach i nazywanego *nôm* lub „Pismem Południowym”. Posługiwano się nim do XX wieku, choć już w XVII wieku pojawiło się pismo alfabetyczne. Obecnie stosuje się właśnie przystosowany do wietnamskiej wymowy alfabet łaciński, zwany *quốc ngữ*, a pismo sinowietnamskie jest prawie nieznane.

W drugiej połowie XI wieku Chiny dwukrotnie próbowały odzyskać swe południowe lenno, jednak obie wojny nie powiodły się i Wietnamczycy (Vietowie i północne plemiona), wykazując przewagę wojskową, utrzymali swoje państwo. Ponadto w XI wieku podporządkowali sobie w kilku krwawych wojnach Czampę, która przez ten wiek i większość kolejnego regularnie płaciła Đại Việtowi (czyli od 1054 roku Wielkiemu Wietnamowi) trybut. W pierwszej połowie XII wieku potężne wówczas państwo khmerskie dwukrotnie atakowało Wietnam, jednak bez powodzenia. Pod koniec panowania dynastii Lý państwem wstrząsnęły bunty chłopskie, osłabiające dynastię panującą i aparat państwowy. Ostatni cesarze dynastii utrzymali władzę dzięki feudałom z rodu Trầnów, którzy w 1226 roku przejęli faktycznie władzę w państwie aż do 1400 roku. Przeprowadzili oni sanację państwa na podstawie wcześniejszych wzorców. Szczególną uwagę poświęcili restauracji rolnictwa oraz sił zbrojnych. W 1253 roku powstała nawet Giang Vu Duong („Szkoła Wojskowa”), kształcąca wykwalifikowanych dowódców wojskowych (W. Olszewski, 1991, s. 72–83).

W pierwszej połowie XIII wieku plemiona mongolskie pod wodzą Dżyngis-Chana rozpoczęły wielokierunkową ekspansję. Kierując się na zachód, do-

tarły do Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Ruszając na wschód, zaatakowały państwa położone w północnych Chinach: Xia, Jin i Song. Dwa pierwsze zostały wkrótce podbite. Po śmierci mongolskiego wodza jego syn Ugedej kontynuował parcie na południe, jednak napotkał zdecydowany opór ze strony Południowych Songów. Gdy zmarł, na tron wstąpił chan Munke, który wraz ze swoim bratem Kubilajem oraz Uriangadajem postanowili od południa okrążyć i podbić Songów. W krótkim czasie zajęli królestwo Nanzhao w południowych Chinach, a następnie zażądali przepuszczenia swych wojsk przez Đai Viêt. Wietnamczycy odmówili i doszło do wojny, którą zaczęli przegrywać, a nawet do poddania stolicy cesarstwa. Szybkie kontruderzenie wojsk wietnamskich powiązane z działalnością partyzantki ludowej doprowadziło do wyzwolenia kraju. Po śmierci Munke na tron chana wstąpił Kubilaj, rozpoczęła się wojna domowa w Chinach, z której wyłoniła się Yuan – nowa mongolska dynastia panująca w Chinach, która wkrótce pokonała Południowych Songów. Wietnamczycy stanęli wobec wielkiego i agresywnego wroga. W 1285 roku rozpoczęła się totalna wojna Wietnamczyków z najeźdźcami. Początkowo wojska wietnamskie musiały się wycofać, ale uniknęły rozgromienia, w lecie zaś gorący i wilgotny klimat wraz z partyzantką chłopską oraz oporem prawie całego społeczeństwa znacznie spowolniły uderzenie Mongołów. Kontrofensywa wietnamska kierowana przez księcia Hung Dao z rodu Trầnów jeszcze w tym samym roku wypchnęła wojska najeźdźców poza granice kraju. Napaść ponowiono w 1287 roku, spalono stolicę, jednak głównych wojsk wietnamskich nie udało się rozbić. W kolejnym roku Wietnamczycy zadali druzgocącą klęskę wojskom mongolskim i chińskim, ale koszty wojny były olbrzymie, wiele miast i wsi zostało spalonych i w kraju nastąpił wielki głód. Kubilaj próbował jeszcze w 1294 roku zorganizować kolejną wyprawę, która nie doszła jednak do skutku, a jego następcy zdecydowali się już na kontakty pokojowe z Đai Viêt.

W XIV wieku państwo Wietnamczyków poszerzyło swoje terytorium kosztem Czampy, jednak dynastia Trần zaczęła chylić się ku upadkowi, w państwie panowała wielka korupcja, zaprzestano wspierania chłopów w okresach klęsk, a z czasem zaczęto ich niemilosiernie wyzyskiwać, co doprowadzało do licznych buntów i powstań. Jednemu z nich, z 1389 roku, przewodził mnich Pham Xu On. W drugiej połowie XIV wieku stopniowo rosła władza doradcy Hồ Quý Ly, który ostatecznie w 1400 roku został cesarzem. Zarówno on, jak i jego następcy próbowali zreformować państwo. Częściowymi ulgami podatkowymi objęto ubogich chłopów, umożliwiono również ubogim dostęp do egzaminów państwowych. W drugiej połowie XIV wieku, gdy w Chinach doszła do władzy nowa dynastia Ming, zapoczątkowana przez chińskiego mnicha buddyjskiego Zhu Yuanzhang, wywołało to zaniepokojenie w Đai Viêcie i chęć utrzymania armii na wysokim poziomie. Koszty jej utrzymania były jednak olbrzymie i spadły na barki chłopów. Rządy Hồ nie cieszyły się uznaniem społeczeństwa (W. Olszewski, 1991, s. 84–91).

Rola buddyzmu i konfucjanizmu w państwie

W dotychczas omówionym okresie coraz większą rolę odgrywał buddyzm, który za panowania Lý przeżywał swój złoty okres rozwoju. *Thiën* nie rywalizował z innymi sektami buddyjskimi oraz innymi wierzeniami i doktrynami filozoficznymi, lecz często potrafił je zasymilować, nie tracąc przy tym swoich fundamentalnych założeń. Buddyzm, który jest religią otwartą i tolerancyjną, wkrótce stał się religią państwową, hojnie wspieraną przez państwo. Miały miejsce liczne nadania ziemi, ufundowano blisko 1000 obiektów sakralnych, buddyzm cieszył się też oddaniem kolejnych cesarzy. Od końca XII wieku *thiën* stawał się coraz bardziej wietnamski, wchłaniając elementy taoizmu i magii. Wietnamczyków cechował synkretyzm religijny, trzy główne religie nie rywalizowały ze sobą, ale wspólnie koegzystowały. Jednak wspomniana sekta buddyjska była zdecentralizowana i mimo prób zjednoczenia jej przez cesarza *Nhân Tông*a na przełomie XIII i XIV wieku (po swej abdykacji założył on sektę *Trúc Lâm* – Bambusowego Lasu na górze *Yên Tử* w świątyni *Hoá Yên*, łącząc trzy chińskie sekty: *Tỳ-ni-đa-luru-chi*, *Vô Ngôn Thông* i *Thảo Đường*), ta decentralizacja utrzymała się, sama zaś sekta *thiën* pod koniec XIV wieku popadła w niełaskę. Mnichów zaczęto powoływać do wojska, ograniczono ilościowo stan duchowny przez wprowadzenie specjalnych egzaminów, zaistniał też obowiązek życia świeckiego do 50. roku życia. W miejsce buddyzmu jako religia państwowa wszedł i umocnił się konfucjanizm, który wystąpił już w swej nowej „songowskiej szacie” neokonfucjanizmu. Jego asymilacja w społeczeństwie wietnamskim była możliwa i ułatwiona z uwagi na występowanie w neokonfucjanizmie właśnie elementów *chánu* (W. Olszewski, 1991, s. 92–95; P. Zieliński, 2008a, s. 376).

Rozwój szkolnictwa, rola egzaminów państwowych Postęp w nauce i innych dziedzinach kultury

Około 1076 roku powstała *Quoc Tu Giam* (Szkoła dla Dzieci Państwa, czyli dla późniejszych mandarynów), a w 1253 roku – *Quoc Hoc Vien* (Akademia Narodowa). Początkowo uczęszczało do nich i przystępowało do egzaminów wyłącznie potomstwo arystokratów i urzędników, potem również uboższych warstw społeczeństwa. W XIII wieku program edukacji akademickiej opierał się na kanonie konfucjańskim, czyli na księgach: *Przemian*, *Historii*, *Obrzędów*, *Kroniki Księstwa Lu*, ponadto na naukach samego Konfucjusza i Mencjusza. Od około połowy tego wieku co 7 lat odbywały się stołeczne konkursy egzaminacyjne, których laureaci otrzymywali tytuły oraz stosowne do nich

uprawnienia. Egzamin państwowy obejmował ułożenie tekstu literackiego i poetyckiego, napisanie sprawozdania dla władcy, napisanie edyktu cesarskiego, napisanie komentarza politycznego oraz odtworzenie na piśmie tekstu z pamięci. Kluczem do powodzenia w egzaminach była doskonała pamięć, a wiedza, którą egzekwowano, miała charakter głównie odtwórczy. Jeszcze w XI i XII wieku większość mandarynów miała za sobą edukację buddyjską, a w XIII i XIV wieku – konfucjańską. W XIV wieku rozbudowano system egzaminacyjny. W ośrodkach prowincjonalnych odbywały się *ti huong* – egzaminy pierwszego stopnia, a ich laureaci mogli uczestniczyć w stolicy Thăng Long (dziś: Đông Đô), w egzaminie wyższego stopnia – *thị đình*, czyli egzaminie pałacowym. Najlepiej ocenieni otrzymywali odpowiednie tytuły: *trạng nguyên, bång nhân* i *thâm hạo*, pozostali *tiến sĩ*, czyli doktora. Wszyscy byli wyróżniani nagrodami i stwarzano im możliwość wstąpienia na drogę kariery urzędniczej.

Neokonfucjanizm mający poparcie dworu i urzędników zaczął dominować nad buddyzmem *thiền*, jednak przewaga ta nie była tak widoczna wśród ludu. Tutaj musiał łączyć się z elementami *thiền*, żeby móc w ogóle zaistnieć. Większość wietnamskich tekstów literackich w X i XI wieku napisali mnisi buddyjscy: Thiên Sư Lý Vạn Hạnh (mistrz zen zm. 1018), Vien Chieu (990–1091) i Không Lo (zm. 1119). Pisali również politycy wojskowi, a nawet cesarze. Pierwszą poetką była wnuczka jednego z cesarzy, Dieu Nhan (1072–1143). Najczęściej pisano w duchu filozofii buddyjskiej, rzadziej pojawiały się opisy przyrody. Dopiero w epoce Trần pojawiły się inne formy, nawiązujące ideami do buddyzmu i taoizmu, ale z czasem również do spraw państwowych i społecznych. Zachowały się pamiątki sztuki i architektury tego okresu, np. słynna pagoda Binh Son (W. Olszewski, 1991, s. 93–99; P. Zieliński, 2008a, s. 376).

Chiny za panowania Mingów (1368–1644) dość szybko stały się nowoczesnym organizmem państwowym, w dużej mierze zmilitaryzowanym, roszcującym sobie prawo do ekspansji zewnętrznej. W 1406 roku potężna kilkuset tysięczna armia chińska zaatakowała Wietnam. Wojska Hồ Quý Ly ostatecznie uległy w połowie 1407 roku i kraj dostał się pod panowanie chińskie. Państwo wietnamskie przestało istnieć, pojawiła się prowincja chińska Giao Chi. Zorganizowano ją według systemu chińskiego, próbując wynarodowić Wietnamczyków. Wielkie niezadowolenie społeczeństwa prowincji spowodowały olbrzymie podatki i inne obciążenia na rzecz najezdźców. Szybko zawiązał się ruch oporu, który w 1425 roku doprowadził do wyzwolenia prawie całego kraju. Po kolejnych zmaganiach, w których przeważające wojska chińskie poniosły szereg druzgocących klęsk, w 1427 roku Wietnamczycy odzyskali swoją państwowość. Jednak kraj był spustoszony, a Chińczycy na zawsze wprowadzili tysiące najbardziej wykształconych i wykwalifikowanych mieszkańców Wietnamu.

Nowa dynastia Lê – państwo scentralizowane

Z wojny z Mingami wyłoniła się nowa dynastia wietnamska Lê, która przetrwała od 1428 do 1788 roku. Pod jej rządami zaczęto przeprowadzać fundamentalne zmiany w państwie, ograniczono rolę arystokracji, wprowadzono surowy kodeks karny, uporządkowano sprawy armii, zrekonstruowano system administracyjny, wprowadzono wydajny system podatkowy, obejmujący również dotychczas wolne od podatków plemiona niebędące Vietami. Wszystkie te zmiany pozwoliły powstać absolutystycznemu cesarstwu wietnamskiemu. W drugiej połowie XV wieku za panowania Lê Thánh Tônga zmiany doprowadzono do końca: cesarz miał władzę absolutną, podlegało mu 6 ministerstw (obrzędów, spraw wewnętrznych, spraw wojskowych, sprawiedliwości, robót publicznych i finansów), kontrolowanych przez 6 izb cenzorskich, istniały też służby astronomiczna i historyczna. Akademia Han Lam przygotowywała dokumenty państwowe, które dopracowywała Rada Cesarska. Spadło znaczenie rodów możnowładców, a nawet krewnych panującego, wzrastał w siłę aparat urzędniczy. W końcu XV wieku państwo podzielono na 13 prowincji, administrowanych przez biura spraw cywilnych, sądowniczych i wojskowych, na samym dole drabiny administracyjnej znalazło się 8006 wspólnot wiejskich. W tym czasie cesarstwo osiągnęło szczyt swojej potęgi. Armia podlegała wyłącznie cesarzowi, istniały szkoły wojskowe i egzaminy na stanowiska mandaryńskie w siłach zbrojnych, które dysponowały już zróżnicowaną bronią palną: armatami i wyrzutniami materiałów zapalających, podobnie jak w Chinach. Dość szczegółowo opracowano kodeks karny, uzupełniany aż do końca XVIII wieku, który przede wszystkim miał za zadanie strzec cesarza i ustroju państwowego, państwowej ziemi, ale też czci i praw rodziców, kobiet oraz zapewniał dziedziczenie niezależnie od płci. Feudalizm wietnamski był odmienny od europejskiego, państwo bezpośrednio, czyli bez udziału feudalów, poprzez własny aparat przemocy podporządkowało sobie w wielkim stopniu chłopstwo. Państwo było największym feudałem, ostatecznym posiadaczem ziemi, rody feudalne i obszarnicy mieli ją tylko w czasowym władaniu. W drugiej połowie XV wieku przeciwko Đại Việt wystąpił tysiącletni kraj Czampa, który jednak został zwyciężony, podbity i podporządkowany cesarstwu, mimo pomocy Laotańczyków. Đại Việt rozszerzył swe terytorium na południe i do końca XVIII wieku terytorium wietnamskie zajmowało obszary dzisiejszego państwa (W. Olszewski, 1991, s. 105–117).

W scentralizowanym państwie władza opierała się na konfucjanizmie, który jednak tylko formalnie przypominał chiński. Wietnamski konfucjanizm od strony treściowej wzbogacony był o lokalne idee, tradycje i doktryny. Jeśli chodzi o buddyzm i taoizm, religie te były traktowane przez władzę niechętnie, nawet z pogardą. Próbowano ograniczyć ilość ich wyznawców,

w 1429 roku cesarz Lê Thái Tổ wprowadził obligatoryjne egzaminy na mni-
chów, dokładnie kontrolowano też ich prowadzenie się. Złamanie przez
mnicha postu czy określonych zasad moralnych oznaczało kary i sekula-
ryzację. Swoisty kodeks moralny wprowadzony przez cesarza Lê Thánh
Tônga (rządzącego w latach: 1460–1497) ingerował nawet w życie codzienne
i wewnątrzrodzinne Wietnamczyków. Cesarz rządził z Mandatu Nieba i jako
Syn Nieba uważany był za istotę boską. Mieszkał w Szkarlatnym Zakazanym
Mieście i jedynie niewywiązanie się przez niego z obowiązków zapewnienia
bezpieczeństwa i sprawnego funkcjonowania państwa mogło naruszyć jego
pozycję i doprowadzić do zmiany dynastycznej.

Edukacja i nauka w państwie Lê

W omawianym okresie państwo dbało o edukację. W 1433 roku miesz-
czącą się w stolicy akademię Quoc Tu Vien udostępniono dla ludu. Egzami-
ny niższego szczebla w ośrodkach pozastołecznych odbywały się co 5 lat,
wyższego – w stolicy od 1422 roku co 6 lat. Laureaci egzaminów niższych
otrzymywali stałe tytuły *huong cong* i *sinh do*, a centralnych wyróżniano oprócz
tytułów przyjęciem w pałacu, pochodem triumfalnym, a także zapisywano
ich nazwiska w Świątyni Literatury na specjalnych stelach. W 1463 roku ce-
sarz przekształcił akademię w Thai Hoc Duong – Szkołę Wyższych Studiów,
która uzyskała więcej pomieszczeń oraz bursę dla studentów. Ci otrzymywali
od państwa co 3 miesiące niewielkie stypendia. Studia były podzielone na
3 szczeble i opierały się na kanonie konfucjańskim, miały przede wszyst-
kim zapewnić państwu odpowiednio wykształcone kadry urzędnicze. Jeśli
chodzi o mandarynów wyższego szczebla, musieli oni zdać dodatkowy eg-
zamin kwalifikacyjny. Jednym z największych humanistów wietnamskich
był Nguyễn Trãi (1380–1442), wszechstronnie utalentowany i wykształcony
uczony i literat, który zasłużył się podczas wojny wyzwoleniczej, współpra-
cując z późniejszym cesarzem, pisząc w jego imieniu odezwy i pertraktując
z Chińczykami. Potem był ministrem spraw wewnętrznych i członkiem
rady cesarskiej. Pisał utwory literackie, tworzył poezję, napisał traktat
geograficzny dotyczący Wietnamu. Oryginalnie zinterpretował poglądy
Konfucjusza o humanitaryzmie (wiet. *nhan*) i poglądy Mencjusza dotyczące
rozumienia sprawiedliwości (wiet. *nghias*), tworząc doktrynę konfucjańską
nhan nghia, wskazującą, że umiłowanie ludu, podobnie jak kraju ojczystego,
stanowi wszelką podstawę w rozumieniu konfucjanizmu. Przysporzyło
mu to wielu wrogów i w rezultacie doprowadziło do śmierci jego oraz jego
rodziny. Osiemnastowieczna kronika dziejów Đại Việt była kontynuowana
przez Phan Phu Tiêna, który w 1454 roku napisał kolejne 10 tomów *Lê Văn*

Huru. Kronika ta zaginęła, lecz materiał z niej przetrwał w 15-tomowym *Đại Việt sử ký toàn thư* („Pełnym zbiorze zapisków o Đại Việt”), skompilowanym w 1479 roku przez Ngô Sĩ Liêna na polecenie cesarza. Phan Phu Tiên napisał także *Ban Thao Thuc Vat Toat Yeu* („Opisanie podstawowych roślin”), czyli traktat medyczny szczegółowo przedstawiający ówczesne sposoby leczenia chorób oraz recepty na nie. Nguyễn Trùc był autorem innego dzieła medycznego we wspomnianym okresie. Luong The Vinh oraz Vu Huu napisali dzieła matematyczne, które przez przedstawienie sposobów czynienia pomiarów znacznie usprawniły pracę geometrów i budowniczych. Pierwszy z autorów w 1501 roku wydał także traktat o sztuce teatralnej. Na życzenie cesarza od 1483 roku powstawała pod kierownictwem Tran Nhan Trunga i Du Nguana 100-tomowa encyklopedia obejmująca swym zakresem wszystkie dziedziny ówczesnej wiedzy, z której zachowało się do dziś ok. 10 tomów (W. Olszewski, 1991, s. 118–121). Rozwijała się też literatura i sztuka, zwłaszcza za panowania cesarza Lê Thánh Tônga, który sam był uczonym i poetą. Przyczynił się on do stowarzyszenia 28 najwybitniejszych literatów tego okresu w specyficznej Akademii Literackiej (Tao Dan). W architekturze miejsce świątyń buddyjskich zajęły konfucjańskie, ponadto pojawiły się licznie pałace możnych, odbudowywano pałace dynastii, wszystko na wzór architektury Chin mingowskich. Rzeźba nie stała na wysokim poziomie, podobnie malarstwo, ceramika z kolei była dopracowana i stała się słynna, zwłaszcza tzw. ceramika kobaltowa. W architekturze i sztuce najczęściej pojawiały się wyobrażenia smoków, feniksów, karpi i „węży morskich”, malowano też portrety, sceny rodzajowe, obrazy o tematyce religijnej, rozwijała się sztuka ludowa (W. Olszewski, 1991, s. 121–124).

Stopniowy podział państwa wietnamskiego

W XVI wieku dwór cesarski stał się miejscem zdegenerowanym, do niechlubnej historii Wietnamu przeszły rządy Lê Uy Mụa (1505–1509), Króla Diabła, który zachowywał się podobnie jak cesarze rzymscy: Neron i Kaligula. Pojmał go i zabił, wystrzelivując z armaty, książe Gian Tu, który został nowym cesarzem pod imieniem Lê Tương Dực (1510–1516). Wkrótce, z uwagi na swe hulaszczce życie, zasłużył on sobie na miano Króla Świni. Krajem wstrząsnęło powstanie ludowe, a sam cesarz został stracony. Kolejni cesarze rządzili krótko, wybuchały kolejne powstania chłopskie, z wielkim trudem tłumione. Potężni możnowładcy Nguyễnowie i Trìnhowie próbowali przejąć władzę w państwie, ale najpierw udało się to gubernatorowi Mạc Đăng Dungowi, który w 1527 roku ogłosił się cesarzem. Około połowy XVI wieku doszło do podziału kraju na Północ, kontrolowaną przez Mạców,

oraz Południe, gdzie kolejni cesarze byli marionetkami, a władzę posiadał ród Trịnhow. Na południu umocnili się też, niezależni od rodu Trịnhow, Nguyễnowie. W 1592 roku cesarz z Máców został pojmany podczas wojny z Trịnhami i stracony. Jednak Nguyễnowie nie podporządkowali się Trịnhom i cesarzom z linii Lê, mającym militarne poparcie holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, i oddzielili swe terytoria wielkimi murami, które spełniały bardzo dobrze swe funkcje obronne. Pół wieku trwające wojny nie przyniosły rozstrzygnięcia, Trịnhowie musieli zrezygnować z podporządkowania sobie konkurencyjnego rodu i zająć się wzmocnieniem swej władzy na północy. Nguyễnowie rozpoczęli ekspansję na południe, a dłuższy z murów, zwany Lũy Thây, rozdzielił oba terytoria. Trịnhom zawadzali ostatni Mácowie, których udało się im przepędzić w 1666 roku do Chin (od 1644 roku rządzonych przez dynastię mandżurską Qing) (W. Olszewski, 1991, s. 125-135).

Kontakty z Zachodem

Pierwsze kontakty Wietnamu z Zachodem miały miejsce w II i III wieku n.e., gdy przez te obszary podążały na dwór cesarzy chińskich poselstwa rzymskie. Na początku XVI wieku portugalscy żeglarze poznali częściowo wybrzeże Đạì Việ̣t. Od 1535 roku Fai Fo, port wietnamski, stał się miejscem stałej wymiany handlowej. Na początku XVII wieku rozpoczęły swą działalność misje katolickie, głównie portugalskie i hiszpańskie, najpierw we wspomnianym porcie, potem na większym terytorium Kochinchiny (tak Europejczycy nazywali ówczesny Wietnam). Z uwagi na synkretyzm kulturowy i religijny początkowo katolicyzm rozpowszechniał się dość łatwo na nowym obszarze. Z kolei zakładane od początku XVII wieku misje handlowe nie odnosiły sukcesów, a zachodnich kupców traktowano podejrzliwie, nazywając „Barbarzyńcami Zachodu” i uważano za niewykształconych i chciwych. Pod koniec XVII wieku upadły ostatecznie misje handlowe Portugalczyków, Holendrów i Anglików. Od drugiej połowy XVII wieku stopniowo inicjatywę misyjną na terenie Wietnamu przejmowali Francuzi, lecz ich działalność spotykała się z coraz większym oporem władz, widocznym zwłaszcza w XVIII wieku. Władcy Wietnamu z jednej strony byli żądni zachodniej wiedzy, w tym wojskowej, jednak z drugiej obawiali się wpływu katolicyzmu i nowych wartości na masy, które mogły zakwestionować porządek konfucjański państwa i społeczeństwa. Podejmowane w XVIII wieku przez Anglików i Francuzów próby przywrócenia na tym obszarze handlu i czerpania z niego zysków speszły na niczym (W. Olszewski, 1991, s. 140-143).

Odrodzenie się buddyzmu *thiên*

Nauka i wychowanie w XVI, XVII i XVIII wieku

Wraz ze schyłkiem państwa scentralizowanego spadało znaczenie konfucjanizmu, nawet wśród elit władzy. Konfucjanizm coraz częściej był traktowany tylko jako „nauka” tworzona przez uczonych konfucjańskich. Do łask powrócił buddyzm zen, zwłaszcza jedna z jego sekt zwana *tao đông*, która w Wietnamie pojawiła się pod koniec XVI wieku. W Chinach sekta ta zaistniała w IX wieku pod nazwą *caodong*. Założyli ją dwaj mistrzowie *chán*: Lianjie (807–869) z góry Dong i jego uczeń Benji (840–901) z góry Cao (nazwa pochodzi więc od nazw gór) (P. Zieliński, 2000, s. 75). Mistrzowie ci byli w linii przekazu nauk buddyjskich (przekazu Dharmy) mistrza Xingsi (660–740), który z kolei był uczniem słynnego Huinenga, Szósteego Patriarchy. Sekta ta rozwijała się w Chinach, Japonii (pod nazwą *sôtô* i jest tam do dziś największą sektą buddyjską), słabo w Korei (kor. *chodong chong*) oraz w Wietnamie. Pełna nazwa wietnamska brzmi: *tao đông tông*. Główne nauki tej sekty opierały się na kilku stwierdzeniach: *zazen* (medytacja głównie w pozycji siedzącej) nie potrzebuje przedmiotu koncentracji, nie jest też ono odrębne od *satori* (głębokiego oświecenia), którego nie można oczekiwać ani uzyskać, kluczem jest zjednoczenie Ciała i Umysłu. Sekta ta w Wietnamie została rozpropagowana przez mnicha Thùy Nguyêta (zm. 1667). Jednym z mistrzów tej sekty był spadkobierca w chińskiej linii przekazu Dharmy, pierwszy król wietnamski (na Południu) Nguyễn Phúc Chu (1674–1738). Gdy panował na Północy cesarz Le Hi Tong (Lê Huy Tông, 1676–1705), powstała sekta *Liên Phái*. W 1683 roku przybył z Chin mistrz *chán* sekty *linji* Nguyễn Thiều (zm. 1712). Reprezentował on jedną z dwóch gałęzi sekty *linji* – *yangqi*, jedyną, która przetrwała, wchłaniając później w Chinach sektę *caodong*. Sekta zen *linji* znana jest z dosadnych metod pedagogicznych, stosowania nawet krzyku i kija, ale przede wszystkim jej najważniejszą praktyką jest praca z *koanami* (chiń. *gongan*) (P. Zieliński, 2000, s. 86–97). Wspomniany chiński mistrz założył w Wietnamie klasztor Thập-Thap, a od 1696 roku zaistniała tam sekta *lâm tê* (chiń. *linji*). Warto wspomnieć, że współczesny, znany na Zachodzie wietnamski mistrz *thiên*, czyli zenu, Thich Nhat Hanh (wł. Trung Quang Nhat Hanh) jest 42 mistrzem w linii po Linji Yixuowanie (założycielu *linji*, jap. *rinzai*). W pierwszej połowie kolejnego wieku sekta *lâm tê* została zreformowana przez Lieu Quana, wietnamskiego mnicha *thiên*. Mnich ten doprowadził do tego, że obrzędy, pieśni religijne i poematy zostały zaadaptowane do kultury i języka wietnamskiego (Thich Minh Chau, 1994). W tej zreformowanej postaci sekta szeroko rozpowszechniła się po środkowym Wietnamie. W tym czasie naukowcy konfucjańscy ponownie rozpatrywali wspólną genezę trzech religii i podejmowali próby ich połączenia. Jednak

w końcu XVIII wieku buddyzm ponownie zaczął podupadać, również na skutek kryzysu społeczeństwa i państwa feudalnego (W. Olszewski, 1991, s. 144).

Jeśli chodzi o edukację i naukę w omawianym okresie upadku scentralizowanego państwa, to przede wszystkim można zaobserwować osłabienie warstwy uczonych konfucjańskich oraz znaczenia wykształcenia konfucjańskiego. W kraju coraz większą rolę zaczęli odgrywać doradcy wojskowi, którzy stawali się posiadaczami wielkich majątków ziemskich oraz zajmowali stanowiska mandaryńskie. Te ostatnie formalnie nie mogły im przysługiwać, gdyż wojskowi nie mogli uczestniczyć w egzaminach państwowych (podobnie jak: kupcy, bezrolni, niepłacący podatku obszarnicy, zadłużeni, komedianci, niewolnicy i prostytutki). Wywoływało to społeczne niezadowolenie i doprowadziło do reform edukacji w latach 1721–1765. Reformy te zmieniły procedury naboru kadry urzędniczej. Nastąpiło zróżnicowanie dostępu do poszczególnych szczebli edukacji i egzaminów. *Thi huong* dla większości oznaczał złożony system przechodzenia przez grupy przygotowawcze na różnych szczeblach oraz czteroletnią naukę; wszystko to było często przeplatane egzaminami. Jednak studentów rekrutujących się z rodzin wysokich urzędników cywilnych i wojskowych obowiązywały tylko egzaminy wewnętrzne w wyznaczonych przez państwo ośrodkach, pomijali więc oni szczebel edukacji prowincjonalnej. Na szczeblu centralnym do wymienionych dwóch grup studenckich dołączali absolwenci cesarskiej Akademii, wywodzący się z rodzin piastujących najwyższe urzędy państwowe i to oni wygrywali konkursy egzaminacyjne, ciesząc się specjalnymi przywilejami. Pozostali zdawali tylko wstępne etapy egzaminów i musieli studiować w akademii, a gdy skończyli naukę, mogli zdawać dalsze egzaminy. Zwycięzcy egzaminu pałacowego mogli liczyć na stopnie mandaryńskie od 6 do 8, a zwycięzcy niższych konkursów na stopnie od 8 do 9. Nowe warstwy społeczne zaspokoili dzięki tym reformom swoje ambicje, pozostali stracili, a sam program kształcenia specjalnie się nie zmienił. Dużą rolę dalej odgrywały dzieła konfucjańskie, preferowana była nauka odtwórcza – pamięciowa, przedmioty humanistyczne wyraźnie dominowały nad innymi. Mimo podupadnięcia systemu edukacji w Wietnamie, nauki humanistyczne, a zwłaszcza historyczne odnosiły sukcesy, w przeciwieństwie do nauk technicznych. Szukając porządku na przestrzeni dziejów, historycy odwoływali się do chińskiej teorii *in-yang* oraz mandali *dao*. Cesarz odzwierciedlał Niebo i Ład Wszechrzeczy. Moralny porządek na ziemi wiązał się z wypełnianiem zasad konfucjańskich, a zmiany dziejów wiązały się ze zmianami pięciu elementów, które przechodziły w kolejne stany. Miało to oznaczać uzasadnienie przemian społecznych i dziejowych. Zasada była kosmiczna niczym niezmiennie prawo, według którego wszystko funkcjonuje i da się wyjaśnić.

Pod koniec XVIII wieku powstało szczegółowe dzieło historyczne *Tục Biên*, liczące 24 tomy historii Wietnamu do 1675 roku. Sto lat później próbowano je kontynuować, ale nie zakończono go z powodu wybuchu powstania

Taysonów. Porównywany do europejskich encyklopedystów Lê Quý Đôn (1726–1783) był chyba najwybitniejszym uczonym omawianego okresu, zdobył gruntowne wykształcenie i liczne zaszczytne urzędy ministerialne. Zasłynął jako autor monumentalnej 30-tomowej *Đại Việt thông sử* („Ogólnej historii Đại Việtu”), ponadto dzieł geograficznych, filozoficznych, ekonomicznych i literackich. Miał on okazję zapoznać się za pomocą tłumaczeń chińskich z naukowymi pracami europejskimi. Medyk i farmaceuta Le Huu Trac (inaczej Hải Thượng Lãn Ông, 1720–1791) opracował *Lãn Ông Tâm Lĩnh* („Wiedza zgromadzona przez Lan Onga”), dzieło lekarskie, w którym przedstawił własną teorię rozwoju choroby oraz około tysiąca medykamentów. Dzieło to odegrało znaczną rolę w tradycyjnej medycynie wietnamskiej (W. Olszewski, 1991, s. 144–147).

Powstanie Taysonów i ich reformy

W 1771 roku wybuchł rozległy chłopski bunt w części Wietnamu rządzonej przez Nguyễnów zaangażowanych w wojny z Kambodżą i Syjajem. Wkrótce bunt przerodził się w ogólnonarodowe powstanie nazywane Powstaniem Taysonów od Tây Sơn – nazwy gór i wioski. W 1774 roku dwóch Nguyễnów musiał się ewakuować do Gia Định (później: Sajgon) na południu kraju, gdyż Trịnhowie przekroczyli graniczny mur Đông Hới i rozpoczęli podbój kraju. Przywódcy powstania Taysonów – trzech bracia Nguyễnowie (niespokrewnieni z rządzącymi dotąd możnowładcami) początkowo weszli w sojusz z Trịnhami, aby móc swobodnie walczyć z feudałami Nguyễnami. Wkrótce ten ród został zdziesiątkowany i w 1778 roku najstarszy z braci – Nguyễn Nhạc – ogłosił się cesarzem. W 1786 roku Taysonowie zaatakowali północną część podzielonego kraju i jeszcze w tym samym roku wkroczyli do stolicy Thăng Long. Średni z braci – Nguyễn Huệ – początkowo chciał odrestaurować dynastię Lê, lecz w 1788 roku ogłosił jej koniec. Doszło do bratobójczych walk i Wietnam został podzielony pomiędzy trzech braci. Chiny mandzurskie przez wyprawę zbrojną próbowały przywrócić obaloną dynastię, jednak poniosły klęskę i musiały odstąpić od tych planów, zadowolając się dość symbolicznym trybutem.

Taysonowie przeprowadzili reformy, które na krótko zmieniły społeczeństwo wietnamskie. Najbiedniejsi otrzymali ziemię, podatki proporcjonalnie obarczyły mających dochód, ponadto wsparli jezuitów i Kościół katolicki w uznaniu ich zasług w podnoszeniu świadomości mas i zwycięstwa powstania.

Podbici możnowładcy Nguyễnowie szukali pomocy za granicą, w Syjame i Francji, jednak armia Taysonów poradziła sobie z tymi interwencjami.

W samym końcu XVIII wieku zmarli wymienieni z nazwisk bracia i ich państwo upadło. Ostatecznie ród Nguyễn odzyskał władzę i w 1802 roku Nguyễn Phúc Ánh koronował się na cesarza. W tym czasie przyjęto nazwę kraju Viet Nam, obowiązującą do dziś, a dynastia Nguyễnów przetrwała do 1955 roku, gdy abdykował ostatni cesarz [*Historia Wietnamu (do 1843)*].

Wracając do osiągnięć kulturowych Taysonów, należy podkreślić, że doprowadzili oni do zastąpienia piśmiennictwa *hán tự*, czyli zapisu chińskiego, zapisem *chữ nôm*, czyli pismem wietnamskim, zwanym „Pismem Południowym”. Taysonowie próbowali również zreformować system szkolny na wzór europejski, czyli mający edukować całe społeczeństwo, a nie tylko elitę władzy. Nguyễn Huệ – cesarz Quang Trung z dynastii Taysonów – na północy utworzył szkoły na szczeblu wspólnot wiejskich oraz małych ośrodków prowincjonalnych, które miały obowiązek je utrzymywać. Nauczyciele byli zatwierdzani przez państwo, jednak byli wybierani lokalnie. Zmiany w szkolnictwie miały charakter bardziej organizacyjny niż treściowy. System egzaminacyjny specjalnie się nie zmienił, doszły jedynie zadania w *nôm*, na który przetłumaczono kanon konfucjański. Na stanowiska administracyjne przeniknęli ludzie z mniej zamożnych warstw społecznych, wielu dawnych urzędników odwołano. Ideologia konfucjańska, mimo że dalej obowiązywała jako doktryna państwowa, przeżywała wyraźny kryzys spowodowany kojarzeniem jej z dotychczasowym aparatem ucisku, jak również przenikaniem bardziej ludowych elementów kultury, a także mniej wykształconych w konfucjanizmie osób do administracji. Znana była tolerancja religijna Taysonów, można było otwarcie propagować nie tylko buddyzm, ale również katolicyzm. W literaturze coraz częściej podejmowano tematy przeżyć wewnętrznych człowieka oraz nasiliła się krytyka instytucji i warstw społeczeństwa feudalnego (W. Olszewski, 1991, s. 178-179).

Wsparcie konfucjanizmu przez odrestaurowaną dynastię Nguyễnów

Cesarz Gia Long (Nguyễn Phúc Ánh, panujący w latach 1802-1820), a zwłaszcza jego następca Minh Mạng (cesarz w latach: 1820-1841) prowadzili politykę izolacjonizmu i byli zapatrzeni we wzory chińskie. Przywrócona została administracja konfucjańska oraz tradycyjne 6 ministerstw: sprawiedliwości, spraw wewnętrznych, finansów, religii, wojny i robót publicznych. Zwalczano wszelkie nowinki, cesarz Minh Mạng kazał nazywać się Synem Nieba. Przekonania religijne buddystów i taoistów, a także katolików stały w sprzeczności z jego dążeniami, dlatego rozpoczął prześladowania. Najbardziej ucierpieli katolicy, również za panowania kolejnego cesarza Thiệu

Tri (cesarz w latach: 1841–1847). „Problem katolicki” zaczął się przekształcać w kwestię polityczną, szykowałą się francuska interwencja zbrojna. W 1847 roku Francuzi zbombardowali port Đà Nẵng. Spowodowało to nasilenie represji misjonarzy Europejczyków w Wietnamie, jednak miejscowi wyznawcy nie byli specjalnie prześladowani. Ocenia się, że w pierwszej połowie XIX wieku śmierć z powodu prześladowań antykatolickich poniosło mniej niż 100 osób (W. Olszewski, 1991, s. 205–208).

Zmiany w edukacji i administracji

W 1803 roku otwarto akademię Han Lam, którą cesarz Minh Mạng przekształcił w Quốc Tử Giám, uczelnię kształcąca za pieniądze państwowe dzieci elit: książąt i możnowładców oraz mandarynów. W 1815 roku zliberalizowano i odnowiono system edukacji, który obowiązywał przez czas trwania ostatniej dynastii. Każda wspólnota utrzymywała szkołę, która była pod opieką specjalnych urzędów. Dziewczęta kształciły się do 15. roku życia, chłopcy aż do czasu startu w konkursach prowincjonalnych. Dzieci elit kształciły się w akademii i u wysoko wykwalifikowanych prywatnych nauczycieli, dzięki czemu o wiele łatwiej wygrywały konkursy i osiągały zaszczyty. Na szczeblu prowincjonalnym dostęp do konkursów był szeroki, jednak niewielu zdawało egzaminy i podejmowało dalszą naukę. Laureaci konkursów prowincjonalnych od 1828 roku otrzymywali tytuły: *tu tai*, czyli bakałarza oraz *cu nhan*, czyli magistra. Pierwsi nie mogli otrzymywać stopni mandaryńskich i przystępować do konkursu stołecznego, lecz zostawali wiejskimi i lokalnymi nauczycielami, cieszącymi się dużym szacunkiem. Drudzy mogli startować w konkursie centralnym i otrzymać tytuł *tiến sĩ*, czyli doktora, oraz ubiegać się o stopnie mandaryńskie. Wprowadzono również w 1829 roku kolejny tytuł, zwany *phó bang*, nieco niższy od *tiến sĩ*.

W treściach i programach nauczania zaznaczył się powrót do kanonu konfucjańskiego w wydaniu chińskim, znów zaczął dominować zapis w *hán*. Uwagę zwracano przede wszystkim na kwiecistość wypowiedzi i powoływanie się na cytaty z kanonu konfucjańskiego. Nie odnotowano żadnego postępu w naukach przyrodniczych i technicznych, naśladowując w tym zakresie wzory chińskie. Zemściło się to bez wątpienia w okresie podboju Wietnamu przez Francuzów. Wykształcony cesarz Minh Mạng uświadomił sobie, że konfucjanizm nie pozwalał zreformować i wzmocnić państwa, a jednocześnie, co paradoksalne, spajał społeczeństwo przez swoje patriarchalne zasady, zwłaszcza w trudnych momentach dziejów. W pierwszej połowie XIX wieku konfucjanizm w Wietnamie miał charakter fasadowy, uznawany był dlatego, że wskazywały na niego elity władzy.

Najlepiej rozwijały się nauki humanistyczne. Ukazały się m.in.: 444-tomowe *Đại Nam thực quán* („Zapiski o Dai Namie”), czyli kroniki opisujące Wietnam, poczynszy od XVI wieku, oraz *Đại Nam Liệt Truyện* („Biografie Dai Namu”), przedstawiające sylwetki nie tylko cesarzy, cesarzowych i mandarynów, ale również wodzów, duchownych oraz przywódców buntów. Dzieło Phan Huy Chú *Lịch triều hiến chương loại chí* („Monografia instytucji z czasów wszystkich dynastii”) było opracowaniem w pewnej części pedagogicznym, gdyż zawierało m.in. opis funkcjonowania edukacji i egzaminów w Wietnamie. Na język francuski został przetłumaczony traktat autorstwa Trịnh Hoài Đức’a (1765–1825) pt. *Gia Định thành thông chí* („Opisanie Gia Dinh”) (W. Olszewski, 1991, s. 213–215).

Najazd Francuzów i nowy wymiar edukacji w podporządkowanej im części kraju

Od 1842 roku na wodach chińskich stale przebywała francuska eskadra dalekowschodnia. W 1856 roku ponownie zbombardowano porty Đà Nẵng. Przedstawiciel Francji L.Ch. de Montigny miał wypertraktować dla Francji bardzo korzystne warunki: otwarcie portów, wolność religii katolickiej, swobodny handel i inne, jednak jego misja się nie powiodła. W kolejnym roku cesarz Napoleon III powołał tzw. Komisję Kochinchińską, która uznała „wylącznieść praw Francji” do terytorium Wietnamu. Wraz z Hiszpanią przygotowano wspólną interwencję i w 1858 roku flota francusko-hiszpańska ostrzelała Đà Nẵng, zwany Turanem. Port ten został opanowany, a później podobny los spotkał miasto Sajgon. Francuzi pozostawili tam na stałe garnizony, jednak nie odnieśli większych sukcesów. Zdarzenia te wywołały zdumienie feudalnych władz, gdyż wcześniej barbarzyńcy zawsze odpływali. Spowolnione administracją konfucjańską państwo wietnamskie próbowało zorganizować obronę, lecz na przeszkodzie stanęła niekompetencja wojskowych. Nasilono prześladowania katolików edyktem cesarskim z 1861 roku. W tym samym roku napłynęły posiłki z Francji, dzięki czemu Francuzom udało się podbić olbrzymią prowincję wietnamską położoną na zachód od Mekongu. Do 1862 roku zostały zagarnięte kolejne rozległe terytoria. Utrata ziem, ale głównie rozszerzające swój zasięg powstanie chłopskie popierane przez misjonarzy hiszpańskich skłoniło wreszcie dwór cesarski do pertraktacji. Francusko-wietnamsko-hiszpański traktat pokojowy z 1862 roku dawał Francuzom 3 prowincje Kochinchiny (będące dotąd spichlerzem Wietnamu) wraz z Sajgonem oraz wyspą Kondor, wolność religii katolickiej, zobowiązanie o nieodstępowaniu terytorium wietnamskiego innym krajom oraz wysoką kontrybucję (W. Olszewski, 1991, s. 222–226).

Dwór cesarski grał na zwłokę z ratyfikacją traktatu, potajemnie wzywając do partyzantki przeciw najeźdźcom, jednak próby oporu się nie powiodły i Wietnamczycy zagrożeni wojną już na terenie Tonkinu ratyfikowali traktat.

Francuzi zarządzali podbitym terytorium bezpośrednio, pomijając Wietnamczyków. Prawie natychmiast zaczęli eliminować dotychczasowy system oświatowy wraz z ideograficznym pismem *hán tự* oraz *chữ nôm* i powoływali do życia szkoły z łacińskim pismem *quốc ngữ*. W ten sposób prowadzono wynaradawianie, odrywając nowo kształcących się od wykształconych elit i dotychczasowej spuścizny literackiej Wietnamu. Znacznie zwiększono podatki, doprowadzono do zmian własności ziemi na wielką skalę, wkrótce też wprowadzono francuski kodeks prawny. Rozbudowywany na wzór europejski Sajgon został stolicą kolonii (W. Olszewski, 1991, s. 226–228).

Podbój Wietnamu przez Francuzów

W 1863 roku Wietnam podjął w Paryżu próbę negocjacji zwrotu zagrabionych prowincji, która ostatecznie się nie powiodła. W kraju narastał głód i wzrastały podatki, szerzyły się też idee antycesarskie i antycudzoziemskie. Dość powszechnie uważano, że Niebo wycofało swój Mandat dla panującej dynastii. W 1867 roku wykorzystali to Francuzi, podporządkowując sobie 3 pozostałe prowincje Nam Ky. Poszerzenie kolonii nie wzbudziło zbytniego entuzjazmu w samej Francji, która nie wzbogaciła się z tego powodu. Francuzi zaczęli spoglądać z zainteresowaniem na bogate południowe Chiny, na terytorium Yunnanu i próbowali tam dotrzeć drogą rzeczną, płynąc Mekongiem. Ta droga okazała się zbyt trudna, ale odkryli, że żeglownym szlakiem w kierunku Yunnanu jest Rzeka Czerwona, uchodząca do morza na terenie Bắc Kỳ (Tonkinu). W 1873 roku 212 Francuzów pod wodzą kupca Dupuisa oraz badacza Garniera zdobyło Hanoi oraz prawie cały obszar Deltę Rzeki Czerwonej z 2 mln mieszkańców. To niebywałe zwycięstwo oraz ultimatum admirała Dupré dotyczące przejęcia władzy w Wietnamie skłoniło dwór cesarski do sprzymierzenia się z posttajpingowskimi, dobrze i nowocześnie uzbrojonymi „Czarnymi Flagami” Liu Yongfu, którzy przybyli na pomoc Wietnamczykom i pokonali pod Hanoi Garniera. Ostatecznie po reprimendzie udzielonej przez rząd Republiki Francuskiej wojska francuskie opuściły Tonkin, a w 1874 roku Wietnam podpisał niekorzystny dla siebie traktat uznający prawa Francji do 6 podbitych prowincji Nam Kỳ (Kochinchina) oraz gwarantujący udostępnienie wietnamskiego odcinka Rzeki Czerwonej wraz z portami Hanoi i dwóch innych miast dla handlu francuskiego.

Był to kolejny wielki cios dla Wietnamu, a cesarz Tự Đức (panujący w latach 1848–1883) z racji obowiązującej etykiety niewiele wiedział o próbach

reform w Chinach, Japonii, Syjamie i Birmie, a nawet nie uzyskał przydatnych informacji od własnych ambasadorów, nie wspominając już o wiedzy wykształconych za granicą w ramach projektu „Studiów nad Mlekiem i Chlebem” Wietnamczyków. Podejmowane przez zwolenników reform, m.in. rzymskokatolickiego wyznania Nguyễn Trường Tộ (1830–1871), próby unowocześnienia kraju spełzły na niczym.

Pod koniec okresu panowania TỰ ĐỨC nastąpiło pogorszenie stosunków z Francją, a znaczne zbliżenie z Chinami, przeżywającymi wyraźny kryzys. Francuzi w 1882 i 1883 roku wzmocnili swe siły w Hanoi i Wietnamczycy ponownie szukali wsparcia u „Czarnych Flag”. Ci wkrótce pokonali Francuzów dowodzonych przez komandora Rivière’a. Francuzi z powodu tej klęski wzmocnili swe siły dużymi jednostkami z kraju. Po śmierci cesarza TỰ ĐỨC w 1883 roku w Wietnamie starły się wpływy Francji i Chin, na tronie zaś zasiadali figuranci reprezentujący interesy różnych sił. Jeszcze w tym samym roku Francuzi uzyskali przewagę, zdobywając kolejną prowincję, ale to ich nie zadowoliło, więc w 1884 roku ruszyli przeciw twierdzom bronionym wspólnie przez wojska wietnamskie i chińskie. Działania Francuzów zakończyły się wielkim sukcesem, w połowie 1884 roku podpisali układ w Tianjinie, który oddawał w ich ręce ostatecznie Tonkin, rządzony przez rezydentów, zaś Annam stawał się francuskim protektoratem z własnymi podatkami oraz administracją wietnamską. Trudna wojna francusko-chińska zakończyła się w połowie 1885 roku podpisaniem traktatu, według którego Chiny uznawały zwierzchnictwo Francji nad kadłubowym już Cesarstwem Wietnamskim, podporządkowanym jej na okres około 70 lat (W. Olszewski, 1991, s. 230–247).

Jeszcze w XIX wieku wybuchały liczne, często kierowane przez lojalnych dynastii mandarynów (średniego i niższego stopnia) walki narodowowyzwoleńcze, które na terenie Annamu były szczególnie krwawe. Zostały one wywołane edyktem cesarskim z 1885 roku zwanym *Cần Vương* („Edykt lojalności”). Cesarz wzywał w nim do ogólnonarodowego powstania przeciw okupantom i kolaborującym z nimi zdrajcom. W 1888 roku Francuzi pojmali byłego cesarza Wietnamu – Hàm Nghi (cesarz w latach: 1884–1885) i zesłali go do Algierii. Katolicka milicja pomagała siłom okupacyjnym niszczyć zbuntowane wsie, za co odwetem były rzezie na katolikach sięgające 25 tys. ofiar. Na początku 1896 roku kolonialne władze francuskie uznały za zakończoną pacyfikację Annamu. Bắc Kỳ, czyli północ kraju, tradycyjnie antycesarska i antyurzędnicza, prowadziła chłopską walkę partyzancką, w której odnosiła pewne sukcesy. Do pacyfikacji Bắc Kỳ Francuzi używali zdegenerowanych oddziałów Legii Cudzoziemskiej oraz jednostek tubylczych, które paliły całe zbuntowane wsie i mordowały ich mieszkańców. Działania te zniszczyły ostatecznie na początku XX wieku ruch *Cần Vương* i podporządkowały Wietnamczyków najeźdźcom (W. Olszewski, 1991, s. 248–253).

Przemiany światopoglądowe i edukacja w czasach kolonialnych

Utrata niepodległości była odbierana przez Wietnamczyków jako akt odwrócenia się Nieba nie tylko od dynastii, ale również od nich samych. Najeźdźcy wyraźnie różnili się od pokonanych kolorem skóry. Demonstrowali wyższość kulturową, co wywoływało powszechne odczucie upokorzenia. W tym czasie zanikał system mandarynatu i sami mandaryni. Niektórzy z mandarynów walczyli i zginęli za dynastię, część z nich popełniła samobójstwo, a część zdecydowała się umrzeć, dokonując ataków i zabójstw Francuzów. W ich miejsce pojawili się wydolni ekonomicznie posiadacze ziemscy. Do literatury wietnamskiej, zwłaszcza w końcu XIX wieku, zaczęły przenikać nowe wartości, budujące zręby odmiennego niż dotychczas światopoglądu (W. Olszewski, 1991, s. 254–256).

Już w 1887 roku Francuzi stworzyli Związek Indochin, obejmując swym protektoratem Annam, Tonkin, Kambodżę, a potem Laos. Celem Francuzów była asymilacja tych krajów przez narzucenie im francuskiej kultury. Ich mieszkańców traktowano jako obywateli Francji, choć być może drugiej kategorii. Hasła „Wolność, równość, braterstwo” umieszczane na urzędach i dokumentach III Republiki zmuszały uczniów z pokonanych krajów do refleksji na temat tego, kogo one dotyczyły. Prawo francuskie, sankcjonujące indywidualną własność prywatną, doprowadziło do wyłonienia się wspomnianych właścicieli ziemskich oraz lichwiarzy, mających coraz większą władzę. Wietnamskie poczucie narodowe było wciąż bardzo silne, a przykłady Japonii i Chin popychały zwłaszcza młodzież wietnamską do działania. Część tej młodzieży podchwyciła hasło: „Azja dla Azjatów” i po wygranej wojnie Japonii z Rosją oraz rewolucji chińskiej z 1911 roku jeden z wietnamskich uczestników spotkania w Tokio z Sun Jat-senem stworzył ruch na rzecz Republiki Wietnamskiej. Francuzi z uwagi na podsycanie niepokoju wśród intelektualistów szybko zamknęli otwarty w 1907 roku za gubernatora P. Beau uniwersytet w Hanoi (to miasto i Haiphong znalazły się bezpośrednio w kolonii francuskiej), pozostawiając go nieczynnym do 1918 roku (J.M. Roberts, 2000a, s. 100–101).

Nieliczne szkoły powstające w Kochinchinie i Tonkinie w miejsce poprzednich posiadały zmieniony program, pomijający zupełnie wielowiekowy dorobek Wietnamu, a skupiający się na historii, literaturze i sztuce francuskiej oraz – w mniejszym stopniu – europejskiej. Szczególnie starano się nauczać języka francuskiego, a zachętą miała być możliwość uzyskania obywatelstwa tego kraju. Początkowo niski poziom systemu szkolnego i programu stopniowo się poprawił. Ogólnie jednak poziom edukacji społeczeństwa spadł, podobnie jak możliwości dalszego kształcenia. Wynarodawianiu służyło przede wszystkim

kim coraz bardziej rozpowszechnione stosowanie pisma opierającego się na alfabecie łacińskim, przystosowanym do wymowy wietnamskiej – *quốc ngữ*.

Podobnie było z opieką medyczną, która (z wyjątkiem masowych szczepień) została zlikwidowana (W. Olszewski, 1991, s. 260–261).

W okresie I wojny światowej w 1915 roku w Tonkinie, a w 1918 roku w Annamie zniesiono tradycyjny system egzaminacyjny, ale były to pozory reform, gdyż Francuzi szukali przede wszystkim dalszych możliwości zaopatrzenia gospodarki kraju toczącego wojnę oraz taniej siły roboczej. Werbowano również na siłę żołnierzy, których po wojnie wróciła mniej niż połowa, przywożąc ze sobą oprócz europejskich chorób idee rewolucyjne (W. Olszewski, 1991, s. 281). Po wojnie edukacja Wietnamczyków dalej znajdowała się w fazie upadku. Na 2 mln dzieci w wieku szkolnym w nauce uczestniczyło około 200 tys. Niewielu Wietnamczyków kontynuowało naukę na szczeblu średnim z uwagi na francuski program i język oraz ograniczoną i nieproporcjonalną liczbę miejsc dla tubylców. W 1924 roku powstała Wyższa Szkoła Indochin, której dyplom, podobnie jak innych uczelni, artystycznych czy fakultetów medycznych, nie mógł się równać dyplomowi ukończenia studiów w metropolii. Zmiana nastąpiła dopiero w 1930 roku, gdy zrównano status indochińskich szkół wyższych z uczelniami europejskimi. W tym czasie zmienił się, choć niewiele, dotychczas zgalicyzowany program studiów (na skutek wystąpień w latach 1929–1930), w którym pojawiły się nowe elementy związane z kulturą Wietnamu (W. Olszewski, 1991, s. 285).

W tym czasie wzrosła znacząco liczba wietnamskich robotników, z których stałą pracę miało tylko niewielu. Byli oni zatrudniani głównie na plantacjach i w kopalniach. Powiększało swoją liczebność nielegalne Stowarzyszenie Rewolucyjnej Młodzieży Wietnamskiej (Thanh Nien). Z tej i innych organizacji wyłoniły się trzy mniejsze partie komunistyczne, które na konferencji prowadzonej przez Hồ Chí Minha w Hongkongu w 1930 roku zjednoczyły się w Komunistyczną Partię Wietnamu – Viet Nam Cong San Dang (VNCSĐ). Partia ta zaczęła wkrótce koordynować i przewodzić licznym strajkom i wystąpieniom zbrojnym. W rezultacie doszło do masowych represji wobec Wietnamczyków, choć próbowano również wprowadzić ograniczone reformy.

Po upadku VNCSĐ w 1935 roku wyłoniła się w Makau Komunistyczna Partia Indochin. Przez kolejne lata prowadziła ona na terytorium wietnamskim rozmaite legalne i półlegalne działania, wśród których znalazło się również tworzenie stowarzyszeń i grup samokształceniowych, czytelniczych itp. Ponadto z jej inicjatywy utworzono Stowarzyszenie Propagowania Narodowego Pisma oraz wydawano liczne gazety, nawet po francusku, oddziałujące na świadomość mas. W latach: 1936–1938 udało się wywalczyć: 8-godzinny dzień pracy i płatny 10-dniowy urlop, ponadto regulamin obowiązujący pracodawców oraz stawkę minimalną. Niestety, były to najczęściej nierespektowane dekrety francuskie. Upowszechnianie się alfabetu łacińskiego

w społeczeństwie stopniowo poszerzało liczbę odbiorców słowa pisanego i w rezultacie twórczość literacka oraz po części naukowa stała się dostępna dla masowego odbiorcy, eliminując dawny podział na oświecone elity i masy ignorantów. W latach 30. XX wieku ujawniły się prawdziwe bogactwa kolonii i zaczęły przynosić wielki dochód Francuzom. Zysk osiągnano przede wszystkim z uprawy na wielką skalę ryżu, ale też z użytkowania zasobów mineralnych podbitego Wietnamu. W okresie wzrastającego imperializmu japońskiego i konfliktu chińsko-japońskiego Francja była zaangażowana po stronie mocarstw wspierających Chiny, którym dostarczała duże ilości żywności z Indochin oraz udzielała innej pomocy. Tymczasem Japonia zbliżyła się znacząco do granicy francuskiej, a w 1939 roku zajęła dwie pomniejsze wyspy, stanowiące część kolonii, a w przeszłości terytorium wietnamskiego (W. Olszewski, 1991, s. 289, 299–300, 303, 305–306, 308–309, 310).

Okupacja japońska

Presja Japonii spowodowała otwarcie dla niej lotnisk i portu na terytorium francuskiej kolonii. Wietnamskie ugrupowania projapońskie postanowiły wystąpić przeciw władzom kolonialnym. KC KP Indochin zdecydował o odwołaniu powstania przygotowywanego przez tę partię w Kochinchinach. Polecenie przyszło jednak zbyt późno i doszło do zrywu, w którym uczestniczyły także oddziały chłopskie. Powstanie zostało stłumione z wyjątkowym okrucieństwem na przełomie 1940 i 1941 roku. Od lipca 1941 roku Japończycy, stosując kolejne wymuszenia na słabej i już sojuszniczej francuskiej administracji Ph. Pétaina (którego rząd przestał istnieć w 1944 roku), podporządkowali sobie Wietnam i całe Indochiny. W okresie tej okupacji zmarło z głodu ponad milion chłopów wietnamskich, a rozrosła się administracja wietnamska oraz niewielkie wietnamskie zakłady wytwórcze. W tym czasie powstawały nowe ugrupowania nacjonalistyczne, z których część była wspierana przez Japończyków, ale nie były one w stanie zastąpić panowania kolonialnego (W. Olszewski, 1991, s. 318–322). Japończycy pod swym panowaniem wojskowym połączyli dotychczas rozdzielone: Kochinchinę, Tonkin oraz Annam w państwo Wietnam pod rządami cesarza Annamu. Gdy się poddawali, Hồ Chí Minh (co oznacza: 'niosący światło', właściwie Nguyễn Ái Quốc, 1890–1969), dotychczasowy przywódca Viet Minhu – podziemia komunistycznego, utworzył w 1945 roku rząd w Hanoi i Demokratyczną Republikę Wietnamu (J.M. Roberts, 2000b, s. 107).

Wietnam współczesny

Powojenna historia Wietnamu jest znacznie lepiej znana na Zachodzie niż wcześniejsza, dlatego zostanie opisana tylko pokrótce.

Gdy Francuzi powrócili do Indochin, początkowo uznali Republikę Wietnamu za autonomiczne państwo w ramach Unii Francuskiej, jednak chcieli z niego wydzielić Kochinchinę. W końcu 1946 roku doszło do zamieszek antyfrancuskich w Hanoi, które pociągnęły za sobą wiele ofiar śmiertelnych i zmusiły Hồ Chí Minha do ucieczki. Rozpoczęła się wojna z Francuzami o utworzenie zjednoczonego i niepodległego Wietnamu. W 1949 roku Francuzi odrestaurowali rząd cesarski i zgodzili się przyłączyć do Wietnamu Kochinchinę, a Laos i Kambodżę uznali za kraje stowarzyszone w Unii Francuskiej. Wielka Brytania i Stany Zjednoczone uznały rząd cesarski, a Chiny i Związek Sowiecki – rząd Hồ Chí Minha (J.M. Roberts, 2000b, s. 107). Komunistyczny przywódca walczył wraz ze swym Viet Minhem przeciw Francuzom aż do 1954 roku, gdy w bitwie pod Địch Biên Phủ odniósł wielkie zwycięstwo, kończące okres panowania Francji w Wietnamie i całych Indochinach. Zwycięska bitwa doprowadziła do układów genewskich, które podzieliły Wietnam na Północny i Południowy (J. MacDonald, 1994, s. 194–196). Stany Zjednoczone, realizując swą politykę umacniania światowego mocarstwa, czynnie dbając o wartości kapitalistyczne w świecie rozszerzającego swe wpływy komunizmu, po II wojnie światowej wyraźnie zaznaczyły swoją obecność na Dalekim Wschodzie oraz w Azji Południowo-Wschodniej, w tym także umocniły swą obecność wojskową w Wietnamie Południowym. Wpływ na losy świata, m.in. przez uchwycenie przyczółków w strategicznych miejscach kuli ziemskiej, stał się celem nadrzędnym. Prowadzenie wojen w odległych rejonach świata uzasadniało potrzebę stałej obecności militarnej. Jednak realizacja kilku poważnych celów polityczno-militarnych w tym samym czasie mogła nie przynieść korzystnych rozstrzygnięć nawet dla światowych mocarstw (A.R. Kosta, 2003, s. 178–181). Wojna rozpoczęła się już w 1964 roku, gdy północnowietnamskie jednostki zaatakowały amerykańskie okręty. Prezydent L. Johnson powiadomiony o prawdopodobieństwie upadku Wietnamu Południowego w kolejnym roku rozpoczął zmasowane ataki lotnicze na Północ. Związek Sowiecki przez ChRL dostarczał uzbrojenia Wietnamowi Północnemu. Amerykanie w 1968 roku zaangażowali w wojnę w Wietnamie ponad pół miliona żołnierzy, ponosili duże ofiary w ludziach oraz olbrzymie koszty finansowe prowadzenia wojny, która wciąż była nierozstrzygnięta. Właśnie w tym roku społeczeństwo amerykańskie wyraźnie zmanifestowało brak poparcia dla tej wojny. Negatywne wobec wojny nastroje społeczne kształtowały się m.in. na skutek medialnych prezentacji okrucieństw wojny. Wielkie wrażenie w Stanach Zjednoczonych i innych krajach Zachodu wywarło zaprezentowanie filmu i zdjęć wietnamskiego mnicha zen, który

siedząc w medytacji, podpalił się i spłonął, w ten sposób protestując przeciw bratobójczej wojnie i wcielaniu buddystów do armii (P. Zieliński, 1993, s. 109). Na nowego prezydenta USA wybrano R. Nixona, który zaczął wycofywać wojska lądowe z Wietnamu. Wraz z nimi Wietnam południowy opuściło 117 tys. Wietnamczyków. Jeszcze w 1972 roku miały miejsce bombardowania amerykańskie, jednak w 1973 roku podpisano w Paryżu zawieszenie broni.

Przywódcy Wietnamu Północnego nie przestrzegali postanowień podpisanego zawieszenia broni i kontynuowali ofensywę na Południe, jednak Amerykanie już nie reagowali zbrojnie. Gdy po ustąpieniu Nixona na początku 1975 roku Amerykanie zaprzestali pomocy dla Sajgonu, losy wojny były przesądzone (J.M. Roberts, 2000c, s. 90–96). Zjednoczenie Wietnamu pod rządami komunistów urzeczywistniło się w 1975 roku, jednak koszty wojny, przede wszystkim straty ludzkie, ale też materialne, zwłaszcza ze strony północnowietnamskiej, były przerażające. W 1979 roku doszło do krótkiej i nierozstrzygającej o zwycięstwie wojny między Socjalistyczną Republiką Wietnamu a Chińską Republiką Ludową, która w rezultacie zbliżyła Wietnam do ZSRR.

W 1986 roku Wietnam wszedł na drogę gospodarki rynkowej, w 1995 roku poprawił stosunki z ChRL, nawiązał kontakt dyplomatyczny z USA i wstąpił do organizacji: WTO i ASEAN. Wkrótce zaczął się bardzo prężnie rozwijać gospodarczo, co trwa do dziś i czyni z niego jedno z najnowocześniejszych państw w rejonie Azji Południowo-Wschodniej.

Edukacja we współczesnym Wietnamie

W ciągu 10 lat od końca II wojny światowej ponad 13 mln dorosłych osób nauczyło się pisać i czytać, 2,5 mln posiadało wykształcenie podstawowe, 100 tys. – średnie. W wolnych od panowania Francuzów rejonach Việt Bắc prowadzono kursy uniwersyteckie, pedagogiczne i fachowe, na których studiowało ponad 1500 osób. W 1950 roku przeprowadzono reformę szkolną, która wprowadziła 4 lata szkoły podstawowej, 3 gimnazjum i 2 liceum. W 1955 roku powstał Hanojski Uniwersytet Państwowy, potem inne wyższe uczelnie pedagogiczne i techniczne. W 1961 roku przedłużono o rok naukę w liceum, wydłużając okres kształcenia do 10 lat. Rozwijano również edukację w innych grupach narodowościowych, umożliwiając im własny zapis języków. Rozwijało się tam zwłaszcza szkolnictwo pedagogiczne i zawodowe. W Việt Bắc powstał w 1967 roku Instytut Pedagogiczny oraz wiele szkół dla dorosłych.

Szkolnictwo południowowietnamskie było początkowo o wiele słabiej rozwinięte i mniej liczne. Szczebel średni i wyższy stanowiły przede wszystkim szkoły wojskowe i administracyjne, gdzie językami wykładowymi były

angielski i francuski. Szkoły podstawowe były 5-letnie i bezpłatne, a średnie 7-letnie i płatne. Znaczna poprawa w szkolnictwie nastąpiła w drugiej połowie lat 60., gdy Amerykanie na dużą skalę „doksztalcali nauczycieli” i wyposażyli uczniów w bezpłatne podręczniki, zawierające antykomunistyczne treści i zachodnie wizje rzeczywistości. Kształcono na potrzeby wojny na szczeblu średnim i wyższym wielu techników, inżynierów i wojskowych. Ocenia się, że 85% studiujących pochodziło z warstw zamożnych.

W miarę opanowywania Południa przez wojska północnowietnamskie zmieniano model edukacji, a treści zastępowano elementami ideologii komunistycznej. Inne kraje socjalistyczne, głównie ZSRR, ale także Polska, znacząco pomagały w kształceniu uniwersyteckim wykwalifikowanych kadr Wietnamczyków. W Polsce Wietnamczycy uczyli się najpierw języka w łódzkiej Szkole Języka Polskiego lub podczas zgrupowań adaptacyjnych w Szklarskiej Porębie, a następnie trafiali na wybrane uczelnie. Praca naukowa w powojennym Wietnamie była koordynowana najpierw przez Komitet do Badania Literatury, Historii i Geografii z 1953 roku, a od 1959 roku przez Państwowy Komitet Nauk. Pod jego opieką znalazły się instytuty naukowe z różnych dziedzin: ekonomii, filozofii, historii, rolnictwa, chemii, prawa, fizyki, archeologii, oceanografii i kolejnych dziedzin nauki (W. Olszewski, 1991, s. 432–434).

Wzorce myślenia i zachowania Wietnamczyków oraz podmiotowość w wychowaniu wietnamskim

Ukształtowane przez uczestnictwo w kulturze oraz wychowanie i kształcenie wzory myślenia i standardy zachowania w Wietnamie nieco odbiegają od zachodnich, a częściowo także od chińskich, japońskich i koreańskich (P. Zieliński, 2008a, s. 391), ponadto wyraźnie zmieniają się na przestrzeni dziejów. Początkowo myślenie w Wietnamie było konkretno-wyobrażeniowe, pozwalające przewidywać rozwój zjawisk oraz w praktyce wykorzystywać wszelkie sprzyjające elementy. Z czasem stało się bardziej pojęciowe, ale też uproszczone w tym zakresie i zaczęło zatracać swój charakter całościowy i intuicyjny, ponadto cechował je synkretyzm. Zachowanie było bardzo celowościowe, konserwatywne, ale też w miarę potrzeby pełne przedsiębiorczości oraz poświęcenia. Z czasem stało się jakby spowolnione, oparte na autorytetach, ale wciąż pełne poświęcenia i odwagi.

Synkretyzm, praktycyzm, przedsiębiorczość, wytrwałość oraz umiejętność asymilowania się przy zachowaniu własnej tożsamości, a także poświęcenie przybierające różne formy zdają się dobrze charakteryzować współczesnego Wietnamczyka.

Podmiotowość osoby rozumiana w pedagogice jako wewnętrzne źródło wszelkiej przyczynowości wiąże się z indywidualizmem, samorealizacją, wyobraźnią moralną i jeszcze innymi cechami pedagogicznymi. Ta właściwość wychowania wraz z towarzyszącymi jej cechami na gruncie edukacji wietnamskiej zaznaczyła się przede wszystkim i najpełniej w naukach i praktykach buddyzmu *thiê*n, częściowo w taoizmie, a w znacznie mniejszym stopniu w konfucjanizmie.

Ponieważ cechy i wartości wychowania w buddyzmie zen dokładnie omówiłem w innych pracach (P. Zieliński, 2000a, 2000b), najmniej uwagi poświęcając tam wietnamskiemu buddyzmowi zen, na zakończenie przytoczę wartości buddyjskie z tej kultury. Są one wyraźnie widoczne w przytoczonej krótkiej mowie (wraz z prostą demonstracją) współczesnego mnicha zen, znanego na całym świecie Thich Nhât Hanha, zatytułowanej *Ego*. Mnich powiedział:

Moja ręka, moja prawa ręka [pokazuje na swą prawą rękę] pisze poematy. Komponuję. [Pokazuje lewą rękę] Moja lewa ręka nie pisze żadnych poematów. Ale moja prawa ręka nie myśli: „Ty, ty, lewa ręko, jesteś do niczego”. Moja prawa ręka nie ma kompleksu wyższości, dlatego jest bardzo szczęśliwa. Moja lewa ręka nie posiada kompleksu niższości. [Pokazując obie ręce] Tak więc pomiędzy moimi rękoma istnieje mądrość, zwana mądrością nie-dyskryminowania. Pewnego dnia, pamiętam, wbijałem gwóźdź i moja prawa ręka nie była w najlepszej kondycji, co spowodowało, że uderzyłem w palec lewej dłoni. Odłożyłem młotek na bok i objąłem prawą dłoń kciuk lewej ręki. Jak widzicie, one troszczą się o siebie nawzajem. Nie mówią do siebie: „Ja dbam o ciebie i ty, lewa ręko, musisz o tym dobrze pamiętać i odplacić mi się w przyszłości”. Nie chodzi tutaj o tego typu myślenie. Moja lewa ręka nie powie: „Moja prawa ręko, sporządziłaś mi tyle krzywdy, daj mi ten młotek... chcę sprawiedliwości!”, ponieważ te dwie ręce wiedzą, że są razem i że istnieją dla siebie nawzajem (Thich Nhât Hanh, 2008).

Okazuje się, że droga współczucia i współodczuwania oraz wybaczenia wynika z dotarcia do źródła własnej podmiotowości, urzeczywistnienia własnej istoty, w buddyzmie zwanego *satori*, a wtedy takie buddyjskie myślenie i zachowanie staje się czymś naturalnym. Co interesujące, współczesny Wietnam zdaje się choć po części podążać tą drogą.

Thich Nhât Hanh stwierdza, że mądre myślenie ma swoje reguły. Pierwsza głosi, że każdy system myślowy jest jedynie drogowskazem, a nie prawdą absolutną. Kolejna mówi m.in. o tym, że prawdę znajduje się w życiu, a nie w wiedzy pojęciowej, nauka trwa przez całe życie i polega na obserwacji rzeczywistości w sobie i w otaczającym nas świecie. Jeszcze inna mówi o tym, by nikomu, nawet dzieciom, nie narzucać swych poglądów, nie posługiwać się ani autorytetem własnym, ani groźbą, ani pieniędzmi, ani propagandą czy nawet oświatą w tym celu. Jedynie prowadząc współczujący dialog, można pomóc komuś w pozbyciu się fanatyzmu i ciasnoty umysłowej. Nie należy

zamykać oczu na cierpienia, lecz dostrzegać je i przeciwdziałać im (Thich Nhat Hanh, 1992, s. 69–71).

Do podobnych wniosków związanych z rozumieniem podmiotowości dochodzi współczesna zachodnia pedagogika humanistyczna, choćby w osobie jednego ze swych przedstawicieli – A. Brühlmeiera. Pojawia się punkt wspólny do prowadzenia dialogu dwóch odrębnie ukształtowanych pedagogik.

Bibliografia

- Halik, T. (2009). Emigrancka społeczność Wietnamczyków w Polsce. W: T. Halik, A. Kosowicz, M. Marek, *Migranci w polskim społeczeństwie*. Warszawa.
- Historia Wietnamu (do 1843)*. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Wietnamu_\(do_1843\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Wietnamu_(do_1843)) (data dostępu: 2011).
- Huanyin, Y. (1996). Konfucjusz. W: C. Kupisiewicz, I. Wojnar (red.). *Myśliciele o wychowaniu*. Warszawa.
- Kosta, A.R. (2003). *Amerykańska polityka w Wietnamie po konferencji w Genewie (1954–1968)*. Warszawa – Częstochowa.
- MacDonald, J. (1994). *Wielkie bitwy historii*. M. Malczyk (tłum.). Warszawa.
- Mencjusz i Xunzi (1999). *O dobrym władcy, mędrcach i naturze ludzkiej*. M. Religa (wyb. i tłum.). Warszawa.
- Olszewski, W. (1991). *Historia Wietnamu*. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Roberts, J.M. (2000a). *Europejskie imperia*. T. VIII. M. Stopa (tłum.). „Ilustrowana historia świata”. Warszawa.
- Roberts, J.M. (2000b). *Nowe mocarstwa XX wieku*. T. IX. M. Dziekan, J. Pierzchała (tłum.). „Ilustrowana historia świata”. Warszawa.
- Roberts, J.M. (2000c). *Nowy porządek świata*. T. X. M. Dziekan, J. Pierzchała (tłum.). „Ilustrowana historia świata”. Warszawa.
- The Rider Encyclopaedia of Eastern Philosophy and Religion* (1989). London.
- Thich Minh Chau (1994). *A Brief History of Vietnamese Buddhism*. <http://daophatn-gaynay.com/index/vietnam.htm> (data dostępu: 2011).
- Thich Nhat Hanh (1992). *Spokój to każdy z nas*. M. Kłobukowski (tłum.). Warszawa.
- Thich Nhat Hanh (2008). *Ego*. Rohatsu (tłum.). <http://www.youtube.com/watch?v=FoVuPTqj7gk> (data dostępu: 2011).
- Zieliński, P. (1993). *Zen wobec głównych problemów współczesnego świata*. W: J. Sierradzan (red.). *Buddologia w Polsce. Aspekty filozoficzne i socjologiczne*. Kraków.
- Zieliński, P. (2000). *Samorealizacja i samowychowanie w zen i metodzie Silvy*. Częstochowa.
- Zieliński, P. (2008a). *Wychowanie i systemy edukacyjne w kulturach Dalekiego Wschodu*. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VII. Warszawa.
- Zieliński, P. (2008b). *Zen jako system wychowania*. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. VII. Warszawa.

Streszczenie

Autor przedstawia oddziaływanie trzech wielkich systemów filozoficznych i religijnych: konfucjanizmu, buddyzmu zen i taoizmu na edukację w Wietnamie. Prezentuje wartości wychowawcze i osiągnięcia edukacyjne w kolejnych historycznych epokach tego kraju. Wpływ kolonialnej polityki Francji w XIX wieku doprowadził do zniszczenia tych systemów edukacyjnych. Kraj został podporządkowany najpierw Francji, a następnie Japonii. Powstała w XX wieku Socjalistyczna Republika Wietnamu oparła się na starych i nowych cechach myślenia i działania Wietnamczyków. Artykuł jest pierwszym w Polsce opracowaniem o rozwoju i przekształceniach edukacji w Wietnamie.

Summary

Education and educational systems in Vietnam against the background of the historical and cultural development of the country (with regard to subjectivity in education). The author presents influences of three great philosophical and religious systems: Confucianism, Zen Buddhism and Taoism on education in Vietnam. He presents educational values and educational achievements in the successive historical epochs of this state. The influence of the colonial politics of France disturbed functioning these educational systems in 19th century. As the result, the state was subordinated firstly France and then Japan. In 20th century come into being the Socialist Republic of Vietnam built on the old and new features of thinking and working of this nation. The article is first in Poland study of the subject matter of development and transformation of the education in Vietnam.